

NAȚIONALISMUL CA ATRIBUT AL PERIFERIEI

Naționalismul este în general o expresie a revendicărilor și a solicitărilor în numele națiunii și face parte de obicei din recuzita societăților periferice care încearcă să se detașeze de un ‘centru’ dominant și integrator care prin pârgurile administrative, politice, militare, culturale își exercită capacitatea de asimilare. Problema condițiilor care au stat la baza formării identităților naționale, mai ales în secolul al XIX-lea, a stârnit multe controverse: pentru Benedict Anderson factorii importanți în crearea acestor ‘comunități imaginare’ sunt declinul religiei și ascensiunea limbilor vernaculare, încurajate de ‘capitalismul tipărit’, devenind în cele din urmă artefact cultural și patologic¹, pentru Ernest Gellner factorul cel mai important este dat de ascensiunea societății industriale care ‘se manifestă la suprafață în forma naționalismului’ fiindcă “naționalismul transformă culturi pre-existente în națiuni, uneori le inventează și deseori ajunge, în mod real, să anuleze tocmai aceste culturi”². Pentru Ernest Renan, ‘uitarea’ și chiar ‘eroarea’ sunt factori esențiali în crearea unei națiuni³, iar Eric Hobsbawm distinge naționalismul guvernelor de naționalismul oamenilor, notând că ceea ce simțeau oamenii obișnuiți despre naționalitate a devenit o problemă de importanță politică la sfârșitul secolului al XIX-lea⁴. Anthony Smith enumeră cinci componente ale naționalismului: I) procesul de formare și de menținere a statelor-națiuni; II) conștiința apartenenței la o națiune; III) expresiile simbolice ale națiunii și rolul acestora; IV) ideologiile sau doctrinele naționaliste; V) mișcările sociale și politice care urmăresc să îndeplinească voința atribuită națiunii⁵; în vreme ce John Breuilly consideră naționalismul ca o formă a politicului în opoziție cu acesta, definit prin conflictul dintre mișcările naționaliste și guvernele care oprimă aceste mișcări⁶.

1 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, New York-Londra, Verso, 1991 (prima ediție 1983), p.11

2 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983 (ediția în limba română, trad. Robert Adam, București, Antet, 1997, p.7).

3 Ernest Renan, „Qu'est qu'une nation?”, conferință susținută la Sorbona pe 11 martie 1882, publicată pentru prima dată în *Bulletin Hebdomadaire*, Association Scientifique de France, 26 martie 1882, în *Oeuvres Completes*, tom I, Paris, Calmann-Lévy, 1947, secțiunea “Discursuri și conferințe”.

4 Eric J. Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, Chișinău, Arc, 1997.

5 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London and New York Rontledge, 1998, p.17.

6 John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1993, p.43.

„Naționalism – doctrină politică, emoție sau stare de spirit bazată pe presupunerea că societatea este cel mai bine organizată în forma statului-națiune și că statul-națiune trebuie să fie punctul central al loialismului individual și de grup. Un stat național este un sistem de guvernare care pretinde că reflectă interesele tuturor locuitorilor unei țări și în care întreaga populație (sau 'națiune') este considerată deținătoarea suveranității“. (Harry Ritter, *Dictionary of Concepts in History*, New York, Greenwood Press, 1986, p.294)

Naționalismul ca modalitate de explicare sau interpretare a modernității, ca fenomen integrator sau de fragmentare, este departe de a-și epuiza resursele. Ca orice fenomen complex, manifest pe spații culturale întinse și diverse ca tradiții și atitudini, naționalismul trebuie tratat la plural, ca expresie a unor realități specifice, de o varietate nepuizabilă⁷. S-a făcut distincție de regulă între un naționalism politic, dominant în lumea occidentală, și unul etnocultural, prezent mai ales în răsărit, avându-i ca strămoși spirituali pe Rousseau și pe Herder. O abordare schematizată este, însă, puțin folositoare, mai ales atunci când conceptele sunt ideologizate și pentru care ideologia statală (care corespunde naționalismului politic) este catalogată drept rațională, universalistă și progresistă, pe când națiunea culturală (care corespunde naționalismului etnocultural) este irațională, particularistă și conservatoare⁸. Specii noi ale naționalismului s-au putut identifica pe baza evoluțiilor mai recente: naționalism legitim, manifest în limite rezonabile, sau ilegal, care depășește cadrele normative. Atributele bun și rău au fost folosite în același sens. Mai neutru este, după cum notează Alexandru Zub, epitetul postmodern, „la fel de echivoc ca postmodernismul însuși”⁹. Naționalismul bun este cel care a produs și condus lupta pentru libertate și unitate a popoarelor din centrul și sud-estul european sau a altor popoare care se străduiesc să-și construiască statul-național - acesta este naționalismul legitim necesar identității și existenței națiunii. Naționalismul rău, identificat după cel de-al doilea război mondial și cu ideologia fascistă și național-socialistă, este cel care asuprește și încearcă să asimileze, care disprețuiește convențiile internaționale, discriminează minoritățile și glorifică statul național. Naționalismul bun și legitim se află mai ales la

7 Alexandru Zub, „Națiuni și naționalisme”, în Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismelor în Europa*, Iași, Institutul European, 1997, p.7.

8 Urs Altermatt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*, trad. Johann Klusch, Iași, Polirom, 2000, p.30.

9 Alexandru Zub, *op.cit.*, p.8.

periferie, în vreme ce naționalismul rău și ilegal este difuzat dinspre 'centru'.

Această teză a fost susținută pentru cazul colonialismului intern, pornind de la varianta marxistă a modernismului socio-economic, printre alții de Michael Hechter și Anthony D. Smith. Michael Hechter propune ca studiu de caz Marea Britanie, plecând de la epoca Tudor până în anii 1960. Exemplul cel mai apropiat din studiul său de caz și primul nivel al analizei pornește de la 'rezistența marginii celtice' (the celtic fringe) în fața Londrei și a forței sale integratoare, ca urmare a dezvoltării Partidului Național Scoțian (în 1997 a avut loc așa-numitul proces de devoluție prin care Parlamentul britanic a adoptat instituirea unui Parlament scoțian, tranșând disputa mai veche între fundamentalistii care vizau independența Scoției și moderații care propuneau devoluția în interiorul Marii Britanii). Al doilea palier al analizei lui Hechter este teoretic și se referă la creșterea insatisfacției (pornind de la funcționalismul parsonian și paradigma difuză a dezvoltării) și nevoia de reducere a acesteia printr-un nou cadru bazat pe paradigma dependenței periferiale și a subdezvoltării. Al treilea nivel propus de Hetcher este cel industrial-global: posibilitatea explicării creșterii protestelor periferiei și rezistenței în statele dezvoltate ale Occidentului ca rezultat al inegalității diviziunii muncii în perioada capitalismului industrial dezvoltat¹⁰. Multe din trăsăturile 'colonialismului intern' pot fi asimilate, după cum crede Michael Hechter, cu situațiile coloniilor de peste mări: „Comerțul și schimburile între membrii periferiei tind să fie monopolizate de către reprezentanții centrului. Creditul este în mod similar monopolizat. Când perspectivele comerciale cresc, banchierii, administratorii și conducătorii întreprinderilor tind să fie recrutați de către centru. Economia periferiei este forțată să intre într-o dezvoltare complementară față de centru și astfel devine dependentă de piețele externe ale acestuia. În general, această economie rămâne pe un singur palier primar de export, agricol sau mineral. Dinamica forței de muncă de la periferie este determinată în mare măsură de forțele din afara periferiei, un fenomen tipic fiind marea migrație și mobilitate a muncitorilor periferiei ca răspuns la fluctuațiile prețurilor produselor primare exportate.

Dependența economică este întărită prin măsuri juridice, politice și militare. La periferie se observă o oarecare lipsă a serviciilor, un standard de viață mai scăzut și un nivel mai mare al frustrărilor, măsurat prin câțiva indicatori, cum ar fi de pildă alcoolismul printre membrii grupului periferic. Astfel, diferențele economice complexe dintre centru și periferie sunt legate în mod cauzal de diferențele culturale existente”¹¹. Această distribuție inegală a resurselor este în același timp o funcție de control exercitată de centrul etnic asupra fiecărui aspect economic, politic și cultural al periferiei

10 Michael Hetcher, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, London, Routledge and Kegan Paul, 1975.

11 *Ibidem*, p.33-34.

și o barieră în calea aculturației și a integrării periferiei¹². Anthony D. Smith ajunge la concluzia că inegalitățile economice și diferențele culturale nu sunt suficiente pentru a genera solidaritate etnică și naționalism etnic la periferie. În plus, ar mai fi nevoie de o comunicare adecvată între membrii grupului oprimat, pentru că în cadrul periferiei înapoiate stratificarea ocupațională este întărită de segregarea locuitorilor mai degrabă pe criterii etnice decât pe criteriile solidarității de clasă¹³. Cu alte cuvinte, una dintre principalele cauze ale incapacității periferiei de a se emancipa este dată de fragmentarea ei la nivelul comunității.

Este și cazul Transilvaniei după compromisul din 1867 prin care imperiul a devenit bicefal. În această provincie, populația de naționalitate română este majoritară, dar nu poate să facă front comun cu cea de naționalitate maghiară sau germană pentru a îmbunătăți condițiile de viață din această provincie. Motivele sunt multiple și țin atât de interesele diferite ale naționalităților din Ardeal, cât și de situația lor socio-economică diferită. Segregarea etnică pare 'normală' între românii și maghiarii transilvăneni, deși ambele etnii se plâneau de marginalizare etnică și culturală. Este, însă, mai greu de înțeles la prima vedere lipsa de coeziune și de acțiune comună a etnicilor români și germani.

„E frumoasă și de lăudat învățătura pe care o dă deputatul (Friedrich-n.n.) Schuller alegătorilor săi sași, că și dacă deputații lor fac parte din partidul la putere, ei să nu aștepte tot ce le trebuie pentru viața națională de la deputați și de la guvern. (...) Numai cu ajutorul legăturilor cu guvernul nu-și poate face nici un popor drumul prin viață, ci trebuie să știe sta pe picioare proprii. Prin urmare, nu guvernul, ci biserica, școala, reuniunile, instituțiile diferite sunt temelile vieții poporului săsesc. (...)

În lupta popoarelor pentru putere și pentru existență politică locul sașilor e lângă maghiari, chiar și dacă au să îndure lovituri și pierderi, pentru că pierderile și primejdiile care îi pot amenința din altă parte (înțelege pe români –nota Telegrafului român) sunt cu mult mai mari. De aceea, «noi nu putem, dacă e să ne conservăm de preferință ce avem, să ne facem aliații desăvârșiți ai acelora, al căror scop final e negarea hegemoniei maghiare și delăturarea poporului maghiar de la putere»". (Telegraful român, nr. 83, 28 iulie/10 august 1907)

12 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London and New York, Rontledge, 1998, p.59.

13 *Ibidem*, p.60.

Sașii fuseseră, până la 1867, una dintre națiunile politice ale Transilvaniei, cu o corporație teritorială proprie: Universitatea Săsească. După această dată ei deveniseră 'o minoritate' și se simțeau tot mai puțin reprezentați de împărat, care chiar dacă vorbea limba germană, nu putea împiedica maghiarizarea și domnea peste un stat multinațional, în care influența germană se diminuea continuu¹⁴. *Ausgleich*-ul din 1867 a însemnat nu doar pierderea autonomiei politico-instituționale a Transilvaniei ci și suspendarea autonomiei seculare a sașilor: din teritoriul Universității Săsești s-a creat o serie de noi comitate, iar ea a fost transformată într-o fundație publică, rămânându-i doar sarcina de a administra întinsele proprietăți ale Universității Săsești și ale celor Șapte Scaune și de a repartiza veniturile rezultate tuturor instituțiilor culturale de pe pământul regesc. Lucrurile s-au înrăutățit și mai mult pentru etnicii germani din Transilvania după alipirea acesteia României, fiindcă Fundația Universității Săsești a fost depozată la reforma agrară din 1921 de întinsele ei păduri și de terenurile necultivate, pierzând-și astfel principala sursă de finanțare a învățământului de limbă germană. Mai mult, în 1937 Universitatea Săsească a fost desființată de facto: Biserica Evanghelică a intrat în posesia arhivei naționale, a Școlii Agricole din Mediaș și a unor clădiri istorice din Sibiu, iar Biserica Ortodoxă a primit celelalte terenuri construite.

După compromisul austro-ungar, sașii au încercat să-și protejeze autonomia prin Programul Național prezentat la Mediaș, la fel cum românii, câteva decenii mai târziu, au cerut Împăratului autonomie și drepturi pentru transilvănenii de naționalitate română, dar elitele celor două minorități naționale nu au proiectat strategii comune pentru a scăpa de politica guvernelor de la Budapesta, care încercau prin diverse pârghii să maghiarizeze populația Transilvaniei. Unul dintre răspunsurile date de minorități împotriva asimilării și marginalizării a fost emigrarea.

După cum observă Ioan Bolovan, în perioada dualistă numărul românilor a scăzut de la 59,7% în 1869 la 55,3% în 1910, germanii au scăzut și ei în același răstimp de la 9,4% la 8%, în schimb maghiarii au crescut de la 30,7% în 1869 la 34,6% în 1910. Procesând datele referitoare la emigrare și cele referitoare la sporul natural al locuitorilor Transilvaniei, istoricul Ioan Bolovan ajunge la concluzia că sporirea „atât de rapidă a proporției maghiarilor din Transilvania între 1850 și 1910 a fost mai ales rezultatul unui proces constant de asimilare-maghiarizare a unei părți a etniilor autohtone și a imigranților”¹⁵.

14 Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, trad. Maria Ianus, București, Meronia, 2000, p.67.

15 Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj Napoca, Fundația Culturală Română, 2000, p.199-201.

Tabelul 5.1 Structura etnică a Transilvaniei în perioada 1850-1910

Etnie	1850	1869	1880	1890	1900	1910
Români	59,4 %	59,7 %	55,9 %	57,1 %	56,7 %	55,3 %
Maghiari	26 %	30,7 %	29,8 %	31,3 %	33,2 %	34,6 %
Germani	9,3 %	9,4 %	8,4 %	9 %	8,7 %	8 %
Evrei	0,7 %	-	-	-	-	-
Armeni	0,4 %	-	-	-	-	-
Țigani	3,8 %	-	-	-	-	-
Slovaci	-	0,005 %	0,1 %	0,17 %	0,2 %	0,2 %
Ruteni	-	0,009 %	0,02 %	0,01 %	0,05 %	0,06 %
Croați	-	-	-	0,02 %	0,03 %	0,02 %
Sârbi	-	-	0,01 %	0,07 %	0,08 %	0,1 %
Străini	-	-	0,1 %	0,005 %	-	-
Nu pot vorbi	-	-	3,3 %	-	-	-
Alții	0,2 %	0,1 %	2,3 %	2,3 %	1 %	1,7 %

Sursă: Ioan Bolovan, Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 2000, p.197

În Contribuțiile demografice, Ioan Bolovan face două observații în privința metodei statistice folosite de unguri după recensământ și a repartii etnice a populației din provincie: populația maghiară din tabelul de mai sus provine din cumularea a două rubrici ale formularului completat de recenzori – maghiarii în număr de 355.993 și secuiei 180.850 –, la fel cum rubrica germanilor include atât numărul sașilor 175.636, cât și numărul germanilor 16.634. Această împărțire în urma cumulărilor, consideră autorul, „reflectă un mod de abordare vetust, corespunzător unei ordini politice perimate (bazată pe *Unio Trium Nationum*). O a doua observație este legată de dispariția evreilor, armenilor și Țiganilor la recensăminte de după 1850, după cum se vede din datele tabelului 5.1. Cele trei minorități care apar distinct se dizolvă în anii următori, fiind incluse fie la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară (evreii și armenii în special), fie la alții (mai ales Țiganii)¹⁶. De altfel este un fapt știut că „începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea, majoritatea evreimii ardeleni a scris și vorbit în limba maghiară”¹⁷, iar în satele și comitatele fără populație maghiară, cei câțiva evrei care locuiau acolo au fost reprezentanții culturii maghiare¹⁸. După cum mărturisește Moshe Carmilly-Weinberger, care s-a ocupat de istoria evreilor transilvăneni, „părinții mei, martirizați la Auschwitz, citeau în anii 1914-1921, în comuna cu populație românească Vașcău (comitatul Bihor), revista

Tolnai Világlap, comandată de la Budapesta¹⁹. În orice caz, după aprecierile acestui istoric, în 1910, 73% din populația evreiască a Transilvaniei era de limbă maghiară și probabil a crescut până la 80% în preajma primului război mondial²⁰.

Asimilarea, ca și emigrarea masivă a minorităților transilvănene în această perioadă atât spre regatul român, cât mai ales spre Statele Unite ne arată și pe această dimensiune periferialitatea provinciei. Din datele și analizele făcute de istoricul Ioan Bolovan se poate de asemenea observa că rezistența la asimilare este mai mică în zonele majoritar maghiare și mai mare în cele în care majoritatea este de naționalitate română. În aceste perimetre opoziția românească este mai puternică, ispitele mai mici, iar organizarea politică și presa de limbă română joacă un rol important în păstrarea identității comunitare.

În această ecuație există două constante și mai multe variabile: naționalismul ungar, considerat ‘ilegitim’ de minoritatea românească din Transilvania, și mișcarea naționalistă românească, ‘legitimă’, care a apărut ca reacție la acțiunea de maghiarizare și formare a statului național ungar. Maghiarizarea forțată a devenit politică programatică sub mai multe guverne consecutive, îndeosebi sub cel al primului ministru baron Dezső Bánffy (1895-1899)²¹. În această perioadă însă, românii ardeleni se luptau cu dilema pasivism-activism, iar acțiunile lor se manifestau mai degrabă la nivelul discursurilor din presă, sau prin opoziții modeste în Dieta de la Budapesta în cazul reprezentanților români care încălcau regula pasivității și deveneau deputați, de obicei pe listele partidului de guvernământ.

Desző Bánffy sau „pașa de la Bistrița”. „Toți își aduc aminte de el ca de un om aproape feroce, a cărui cea mai înaltă virtute fusese o brutalitate nemaiauzită. (...) Ungurii dacă puteau să scrie ceva în favoarea lui Bánffy, era tocmai speranța ce-și legau ca fostul pașă cu energia-i cunoscută să-i reguleze o dată pe români în special, și în genere naționalitățile”. (Tribuna, nr. 4, 5, 17 ianuarie 1895)

Înainte de Desző Bánffy, un alt prim-ministru ungar, Kálmán Tisza (1875-1890), a fost etichetat de români ‘zdrobitor al naționalităților’ și care, după cum menționează Octavian Goga, „în cei 15 ani de stăpânire și-a meritat pe deplin titlu”: „de la dânsul concepția vieții de stat maghiare n-a

¹⁶ *Ibidem*, p.196.

¹⁷ Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944)*, București, Enciclopedică, 1994, p.125.

¹⁸ *Ibidem*, p.126.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Tibor Frank, „Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea”, în Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, trad. Radu Paraschivescu, București, Curtea Veche, 2002, p.184.

suferit absolut nici o schimbare. Spiritul de destrucție metodică a tot ce-i românesc a pătruns toate fibrele aparatului de putere. De-acî înainte la Budapesta s-a urmat cu distrugerea consecventă a pușinelor așezăminte ce ne-am fost creat în absolutism și s-au adus legi cu cari să ne paralizeze”²².

Pericolul asimilării este perceput mai degrabă la nivelul elitelor. Problema asimilării maghiarilor în zilele noastre este, cum vom vedea, o chestiune care-i preocupă foarte puțin pe maghiarii transilvăneni. Similar, înainte de 1918, într-un regim care depunea eforturi susținute să propage cultura maghiară, țărani români nu păreau foarte alarmați de pierderea identității naționale, după cum rezultă din relatările lui Ioan Slavici: “românul râde cînd îi spui că vorba e ca el să fie despuiat de firea lui românească și să devie maghiar. Acesta e un pericol pe care el nu-l vede, o amenințare pe care el n-o înțelege, un lucru care simțămîntul lui e peste putință. Om cu casa plină de copii și cu hambarul gol, el are alte griji, și nu o dată mi s-a întîmplat ca vorbind despre pericolul maghiarizării cu țărani noștri, să primesc răspunsul: Aș! vorba e că nu prea avem ce să mîncăm nici noi, nici ungurii! (subl. lui Ioan Slavici)”²³.

Imaginea dușmanului

Istoria comună a românilor și maghiarilor din Transilvania este concepută în termeni conflictuali nu doar din cauza nedreptăților făcute de o parte sau de cealaltă, ci și datorită strădaniilor propagandiștilor și a situării pe poziții naționaliste a celor care analizează evenimentele întîmplate. În Transilvania nu persistența conflictelor etnice între români și maghiari este regula, ci „conflictele de definire a unor momente istorice”²⁴. Dar statul român, la fel ca Ungaria habsburgică, a fost întotdeauna unul hegemonist, în care etnia română, dominantă, a constituit fundamentul statului, iar ideologia care l-a legitimat a derivat din normele etnice românești²⁵.

Obiectivele, temerile și strategiile elitelor politice au fost probabil mereu străine de locuitorii Transilvaniei. După cum sugerează Slavici țărani români de la 1890 erau mai îngrijorați de ziua de mâine decât de fenomenul maghiarizării. La fel, în zilele noastre, maghiarii transilvăneni sunt mai preocupați de problemele socio-economice decât de chestiunile etnice

invocate de UDMR, după cum arată un sondaj făcut în 1997²⁶: „subiecții maghiari au atribuit în mod sistematic o importanță mai mare problemelor și amenințărilor materiale și existențiale, comparativ cu conflictele derivate din diferențele etnice”. Astfel, 46% dintre maghiari au marcat crizele economice, 41% criminalitatea și 38% sărăcia ca fiind cele mai importante teme de îngrijorare. De asemenea, subiecții maghiari consideră că obiectivele stabilite de politicienii Uniunii Democratice a Maghiarilor din România (UDMR) sunt în opoziție cu problemele lor. Pentru maghiarii intervievați cele mai importante probleme sunt rata mare a inflației, spectrul șomajului și standardele tot mai scăzute de viață, în timp ce tot ei cred că politicienii care îi reprezintă susțin că cele mai importante probleme ar fi educația în limba maternă, autonomia teritorială și culturală și scăderea tensiunilor etnice dintre români și maghiari. Cu toate acestea, interpretarea conflictuală a istoriei este percepută mai puternic de populația maghiară din Transilvania: 17% dintre românii ardeleni sunt de acord cu aserțiunea că „istoria comună a adus același nivel de necazuri și de bucurie pentru ambele grupuri”, în vreme ce 41% dintre maghiari consideră că acest enunț este adevărat. O modalitate de a se referi la coexistența pașnică dintre cele două etnii a fost dată de faptul că 55% dintre români și 50% dintre maghiari cred că „fericirea comună depinde de istorie”.

Numărul mare de maghiari și români ardeleni influențați de trecutul conflictual al celor două națiuni poate fi explicat prin istoriile paralele scrise în spirit naționalist și alimentate de frustrările și excesele care s-au produs în trecutul imperial comun. Manipulările programate sau spontane cărora le-au căzut victime ardelenii în ultimul secol au alimentat prejudecățile, după cum rezultă din sondajul făcut în 1997 pe un eșantion reprezentativ al populației maghiare și române din Transilvania:

22 Octavian Goga, *Naționalism dezrobitor. Permanența ideii naționale*, București, Albatros, 1998, p.160-161.

23 Ioan Slavici, *Românii de peste Carpați*, București, Fundația Culturală Română, 1993, p.3-4.

24 Gheorghe Siseștean, „Factori potențiali de conflict în istoria transilvană”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *Relații interetnice în România postcomunistă*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000, p.173.

25 George Schöpfli, „Pe căi diferite spre multiculturalitate”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *op.cit.*, p.131.

26 György Csepeli, Antal Örkény, Mária Székelyi, „Reprezentări ale coexistenței etnice în Transilvania”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *op.cit.*, p.133-160.

Tabelul 5.2 – Procentul celor care au fost de acord cu declarații etnocentriste

	Aplicabil la propria națiune		Aplicabil la cealaltă națiune		Aplicabil la ambele națiuni		Nu e valabil la nici o națiune	
	M	R	M	R	M	R	M	R
Maghiari / Români								
Această națiune a suferit multe pe parcursul istoriei, dar a supraviețuit	62%	76%	4%	2%	32%	19%	2%	3%
Solidaritatea acestei națiuni este admirabilă	33%	39%	19%	22%	34%	32%	14%	7%
Această națiune a fost dintotdeauna un pionier al civilizației în Europa	57%	58%	2%	5%	9%	26%	32%	11%
Nici o altă națiune nu putea să dea lumii atâtea personalități științifice, literare sau muzicale	41%	53%	2%	1%	25%	21%	32%	25%
Este o națiune lăudaroasă care e obișnuită să conducă	18%	9%	31%	59%	9%	32%	42%	26%
Ei declară ospitalitatea, dar sunt numai profitori	8%	11%	41%	38%	12%	14%	39%	37%
Sunt puține națiuni în Europa Centrală care să fi vorbit atât de mult și să fi făcut atât de puțin	4%	42%	66%	16%	8%	14%	22%	28%
Indiferent ce spun despre ei, nu vor atinge niciodată normele democratice europene	2%	17%	64%	12%	10%	15%	24%	56%

M-maghiari; R-români

Sursa: György Csepeli, Antal Örkény, Mária Székelyi, „Reprezentări ale coexistenței etnice în Transilvania”, în Lucian Nastasă, *Levente Salat, Relații Interetnice în România postcomunistă, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000, p.144*

Din acest tabel rezultă că autocompătirea este o caracteristică a ambelor grupuri, iar naționalismul lor iese la iveală prin faptul că fiecare grup tinde să nege atributele negative care i s-ar putea asocia. ‘Autocritica’ poate fi observată într-un singur caz: românii au acceptat că națiunea lor vorbește mult și face puțin. Prin contrast, maghiarii au criticat celălalt grup, acuzându-l de atitudine antieuropeană, poziție schimbătoare și zgârcenie. Românii au atribuit aceste critici cu o frecvență mai mică maghiarilor, ceea ce ne-ar putea face să credem fie că sunt mai toleranți, fie că au o părere mai bună despre ceilalți decât au ceilalți despre ei.

Ungurii văzuți de români

Această toleranță are însă limite, fiindcă românii consideră că maghiarii sunt agresivi și vanitoși, dar aceste caracteristici sunt mai rar atribuite de maghiari românilor²⁷. Stereotipurile rămân dominante și fiecare comunitate atribuie celelalte calificative negative, celălalt e întotdeauna ‘dușmanul’. Xenofobia, ura față de străin, naționalismul, șovinismul și celelalte isme sunt întotdeauna mediate de ‘imaginile dușmanului’. Thomas M. Pick dezvoltă definiția dușmanului în opt puncte²⁸, pe care le prezentăm mai jos ilustrate de mostre ale nemulțumirii răbufnite în presa de limbă română de acum o sută de ani:

I) Identificarea dușmanului ca sursă a tuturor relelor (dușmanul este exact opusul a ceea ce suntem noi și al năzuințelor noastre, el vrea să distrugă ceea ce prețuim noi, deci dușmanul trebuie să piară).

„Șovinismul unguresc e nesăturat. El cere mereu jertfe pentru a-și sătura pofta fără margini, și jertfele acestea și le ia mai ales din șirurile Românilor. La început el își pusese ochii numai pe inteligența română, acum și-a vârât limbile veninoase și între mult prigoniiții noștri țărani”. (Gazeta Transilvaniei, nr. 191, 27 august/8 septembrie)

II) Completa absență a încrederii (tot ce vine de la dușman e rău, sau servește unui scop abject, josnic)

„Ungurii se înfățișează ca asupritori ai popoarelor de altă rasă, cu care locuiesc împreună, și pe lângă antipatia naturală ce trebuie să o stârnească pretutindeni această atitudine, ei mai deșteaptă la popoarele din Balcani și neîncredere în sinceritatea intențiunilor lor”. (Gazeta Transilvaniei, nr. 161, 20 iulie/2 august 1901)

²⁷ Ibidem, p.144-145.

²⁸ Thomas M. Pick, „Imaginile dușmanului”, în *Dilema*, II, nr. 65, 8-14 aprilie 1994.

III) Culpabilizarea dușmanului (ei sunt de vină pentru toate tensiunile existente și pentru tot ce merge prost)

„Toată mișcarea în viața publică de stat a fost îndreptată în contra existenței noastre naționale. Pare că niciodată în cursul dezvoltării istorice a acestor țări nu s-a pronunțat așa de mult și așa de adânc intoleranța față de elementul nostru românesc ca acum”. (Gazeta Transilvaniei, nr. 1, 1/14 ianuarie 1909)

IV) O atitudine generală negativă față de dușman (tot ce face el e împotriva noastră)

„Ne-am retras în pasivitate în epoca nefastă a lui Coloman Tisza, l-am suferit pe un Bánffy, să umble trufaș, îngâmfat, prost și nejenat în mijlocul bravilor grăniceri.

Am privit cu durere cum mergeau masele poporului nostru în urnele de alegere, mânați de jandarmi, huiduite de administrație, terorizate de toți, trași-împinși, slugoi ai guvernelor.

Am privit, unii duioși, alții cu surâs, alții indiferenți, iar masele nepăsătoare, cum ne calcă bisericile, școlile, sanctuarele familiale, cum ni s-au răpit cu viclenie și cu prepotența guvernelor până și posibilitatea de a ne afirma ca națiune și a ne organiza ca partid politic în țară.

Străini și pribegi suntem declarați în țara noastră, pe tărâmurile strămoșilor noștri. Și am ajuns să vedem culmea infamiei din partea contrarilor noștri politici, să ne arunce în față, cu o revoltătoare nerușinare și obrăznicie, că suntem dușmanii interni ai patriei. Și am ajuns ca tot în direcția asta de umilire și de desconsiderare, pe calea vădită spre desființarea noastră națională, să cuteze a veni un ministru de interne (Gyula Andrassy – n.n.), un tip respingător de feudal și oligarh, un doritor de reînființare a iobăgiei, să cuteze, zic, a veni în fața lumii și a țării, cu proiectul de reformă a legii electorale așa cum l-au făcut și propus în Dietă.

Și am ajuns ca batjocura și durerea noastră să fie fără seamă în lume, am ajuns să fim abandonați de Coroană și aruncați pradă molozului șovinist, și să vie feudalul și oligarhul ruginit și cu

hohot diavolesc de sarcasm și de ironie să ne arunce în ochi: iaca se plătește proverbiala voastră credință și alipire către tronul habsburgic, vedeți că tot în mâna noastră v-au predat și noi acum vă vom învăța minte cum trebuie să vă puneți încrederea în Viena și Casa augustă habsburgică.” (Vasile Lucaciu, „Voința Națională”, în Lupta, Budapesta, nr. 226, 2/15 noiembrie 1908)

V) Jocuri de sumă nulă și gândirea în termeni câștig-pierdere (tot ce e bun pentru ei e rău pentru noi, și invers)

„Maghiarii au păcatul de a trăi în credința că ei devin mai tari prin slăbirea noastră.

Maghiarii au nefericirea că nu ei sunt cari conduc destinele patriei ci niște venetici, niște șarlatani politici, niște evrei mascați, al căror interes este ca poaporele să fie aici învrășbite.

Maghiarii fac concesiuni oricui, dar astăzi românilor nu le fac nici cea mai mică concesiune, pentru că au intrat în capul lor gărgăunii, că românii nu sunt cetățeni loiali, și în credința acesta a lor îi întăresc rezistența ce o pune elementul românesc în lupta pentru conservarea limbei și naționalității române.” (Telegraful Român, nr. 56, 18/30 mai 1891)

VI) Ignorarea completă și negarea specifică a diferențelor individuale (orice membru al grupului dușman este automat un dușman)

„Unde e acel maghiar, care să aibă tăria de a nu se abate de la drumul drept?” (Gazeta Transilvaniei, nr. 214, 27 septembrie/10 octombrie 1900)

VII) O absență totală a empatiei față de dușman (n-avem nimic în comun cu ei și nici o informație nouă nu poate înlătura adevărurile noastre preexistente)

„În anul trecut am putut distinge în strategia adversarilor limbei și naționalității noastre clar și neîndoios planul de a paraliza și nimici cu desăvârșire nu numai organizația noastră politică, ca factor deosebit național în viața de stat, ci și organizarea noastră bisericească, încât ea servește și poate servi dezvoltării și întăririi culturii românești și a caracterului nostru național. Au putut distinge bine contururile acestui plan infernal chiar și aceia care nu pricep politică sau au prea puțină idee de ea. (...) Planul lor de bătaie era mai dinainte croit și a trebuit să urmeze acea pretinsă schimbare de direcțiune prin înlocuirea lui Bánffy cu Szell, ca să ne convingem că Maghiarii sunt încă departe de a părăsi planul lor de distrugere a naționalității noastre”. (Gazeta Transilvaniei, nr. 2, 4/16 ianuarie 1900)

VIII) Orice emoție umană pozitivă sau orice considerent moral față de dușman sunt periculoase, și ca atare trebuie evitate

„Comitetul administrativ cu indignare a aflat din raportul inspectoratului școlar că Stupineanu, preotul greco-catolic din Bârcea-Mare, în calitatea sa de catechet, a interzis elevilor de la școala primară de stat din Nighighiș, atât în școală, cât și pe stradă să salute ungurește, din care cauză senatul școlar din acea comună nu i-a mai permis să intre în școală, unde sub pretextul catechisării, să săvârșască acțiune anti-patriotică”. (Gazeta Transilvaniei, Brașov, nr. 265, 3/16 decembrie 1902).

Indignarea românilor, prezentată în articolele presei naționale din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea mai degrabă în imagini negative decât moderate sau pozitive, îi prezintă pe unguri drept singurii responsabili față de situația lor marginală sau chiar auto-marginalizată prin politica de pasivism. Maghiarul, în special cel care aparține elitei politice, este ‘feudal’, ‘oligarh’, ‘trufaș’, ‘îngâmfat’, ‘ironic’, ‘sarcastic’ și câteodată chiar ‘prost’²⁹.

29 Vasile Lucaciu, „Voința Națională”, în *Lupta*, Budapesta, 2(15) noiembrie 1908. Pentru acest articol plin de adjective, Comisia parlamentară de imunitate a propus o moțiune prin care cerea ridicarea imunității parlamentare a deputatului Vasile Lucaciu, socotind că ‘agită contra statului’.

Românii văzuți de unguri

De cealaltă parte, scrierile ungare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea fac descrieri prea puțin măgulitoare la adresa românilor³⁰: „maghiarii și germanii din Transilvania nu au o părere bună despre caracterul și inteligența românilor, din cauza prejudecăților pe care le au despre aceștia”³¹. Românii ardeleni erau considerați nestatornici, obedi-enți, foarte atașați de limba și religia lor³², ospitalieri, dar foarte temperamen-tali și revanșarzi³³. Maghiarii ardeleni îi considerau pe românii transilvăneni foarte religioși și superstițioși în cel mai înalt grad. Influența slavă balcanică s-a manifestat asupra limbii, moralei și vieții lor religioase. Românii ardeleni credeau în diavoli, fantome, vrăjitoare și vrăjitorii, care puteau fi făcute chiar de preoții lor ortodocși, foarte puțin educați³⁴.

Dar nu doar clerul era lipsit de educație în această perioadă: românii în general erau văzuți ca unul dintre cele mai nedezvoltate grupuri etnice din Ungaria de dinainte de primul război mondial, cu un procentaj considerabil de analfabeți (în jur de 60% dintre bărbați și aproape 75% dintre femei nu știau să scrie și să citească, conform statisticilor din 1910; dintre grupurile etnice ale Ungariei, doar rutenii înregistrau o rată mai mare de analfabetism). De asemenea, românii ardeleni erau considerați leneși, fiind însă capabili să muncească din greu doar când erau constrânși, dar acest lucru se întâmpla foarte rar, după cum menționează etnologul slovac János Csaplovics³⁵, care observă că aceștia nu erau înclinați să muncească pentru a obține un profit cum făceau de pildă sașii și germanii ardeleni; spre deosebire de aceștia românii munceau doar atât cât să nu moară de foame. În plus, la fel ca slovaci, românii erau dependenți de băutură, și din această cauză uneori deveneau violenți³⁶. Mathias Bernath menționează și el „nestatornicia naturală și dispoziția înăscută spre excese a valahilor” și „lenevia” acestora, explicate prin faptul că „nu obțin nici o îndrumare în vederea unei gospodării ordonate, că sunt obișnuiți cu hrană proastă, adăpost rău și îmbrăcăminte necorespunzătoare”³⁷.

30 Mariann Nagy, „Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities”, în *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, Budapesta, CEU History Department, Working Paper Series 2, Central European University, 1995, p.29-51.

31 Lajos Lóczy (ed), *The Geographical, Sociological, Educational and Economic Description of the States of the Hungarian*, Budapesta, Holy Crown, 1918, p. 154, citat în Mariann Nagy, *op. cit.*, p.40.

32 Samu Borovszky (ed), *Counties and Cities in Hungary*, Budapesta, 1896, p.144, citat în Mariann Nagy, *op.cit.*, p.40.

33 János Csaplovics, *An Ethnographical Study of Hungary*, 1822, Apud. Mariann Nagy, *op.cit.*, p.40.

34 *Ibidem*, p.88.

35 Lajos Lóczy, *op. cit.*, p.155-156.

36 Samu Borovszky, *op. cit.*, p.107; Lajos Lóczy, *op. cit.*, p.115.

37 Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, trad. Marionela Wolf, Cluj-Napoca, Dacia, 1994, p.175-178.

Dușmanul – imaginea noastră în oglindă

Stereotipurile și prejudecățile formează și în zilele noastre imagini deformate ale celuilalt, imagini care se propagă mult mai repede prin mass-media și care pot duce la atitudini manifeste mult mai eficiente decât se întâmpla acum 100 de ani. Este vorba, după cum explică Andrei Roth, despre mentalitatea etnocentrică pentru care ‘noi’ suntem mai buni, mai frumoși, mai curajoși, mai deștepți; tot ceea ce facem ‘noi’ sau ceea ce am făcut în trecut este corect și ireproșabil; cei ce au procedat greșit, incorect, nedrept, irațional au fost întotdeauna alții. Această părere constituie fundamentul moral (iluzoriu) al acelei trăsături a etnocentrismului, după care temelia oricărui act moral poate fi doar slujirea propriei comunități³⁸. Căutând să vadă felul în care se manifestă etnocentrismul în presa din Ungaria, Thomas M. Pick, specialist în psihologie politică, observă că imaginile românilor ca dușmani (cum sunt descriși românii în special în presa maghiară de dreapta) sunt compuse din trei ingrediente³⁹:

I) În timp ce ungurii sunt europeni în atitudinile, valorile, modul lor de a acționa și de a se comporta, ceilalți nu sunt și nu au fost niciodată decât un popor bizantin și balcanic. Thomas M. Pick ilustrează cu câteva citate din *Erdélyi Magyarország* (1992): „Îngrozitoarea cruzime a răscoalei țărănești este explicabilă doar prin nivelul cultural extrem de scăzut al imigranților români” (referirea se face la răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan din 1784). Aceeași sursă (cu privire la evenimentele din toamna lui 1944): „românii turbați tăiau capetele victimelor lor pe stradă, pe un butuc de măcelărie. Iar un ziar din București i-a laudat pe acești criminali pentru comportamentul lor patriotic”.

II) Românii nu sunt oameni de cuvânt, nu-și țin niciodată promisiunile. Un articol era astfel intitulat „Cronica trădărilor românești”.

III) Românii sunt extrem de pasivi. Aceeași publicație maghiară citează balada Miorița pe care o povestește, comentând că ciobanului moldovean nu-i trece prin cap să se apere sau să atace. Apoi gazeta citează două proverbe românești „Apa trece, pietrele rămân” și „Capul plecat, sabia nu-l taie”. Articolul descrie pasivitatea și abandonul.

În oglindă presa scrisă din România are la rândul ei reflexe naționaliste, chiar dacă facem abstracție de publicațiile șovine și xenofobe din clasa „România Mare”, „Atac la persoană”, „Politica”, „Timpul”. Imaginea ‘dușmanului maghiar’ a fost ani de-a rândul descrisă într-unul din cotidianele de mare tiraj din România. Urmărind schematizarea lui Pick descoperim că *Adevărul* a folosit șabloane prin care imaginea comunității maghiare a fost deformată pornind de la evenimente interpretate de acest cotidian denaturând realitatea:

I) Ungurii și UDMR vor să ia Ardealul și folosesc în acest scop tot felul de pretexte. Adevărul, sub semnătura lui Cristian Tudor Popescu, scrie (9 mai 1995): „Cu câteva zile în urmă, capii UDMR au zis-o verde: autonomie teritorială. Semnificațiile acestui gest sunt chiar mai îngrijorătoare decât sintagma în sine. El pune în lumină și validează, ca teatru regizat și programat pas cu pas, toate fandoselile cu ‘învățământul superior în limba maghiară’, ‘autonomia culturală’, ‘conservarea tradițiilor’ – trepte de pregătire în amorsarea bombei finale, singura care interesa: răpirea unei bucăți din pământul românesc”.

II) Ungurii au nostalgia clasei asupritoare, a imperiului care a fost, și toate acțiunile lor urmăresc doar să-i readucă în poziția de asupritori față de români. În *Adevărul* din 30 mai 1995, Cristian Tudor Popescu este de părere că „Dacă până mai ieri UDMR o ținea duios pe coarda protejării maghiarilor ca minoritate, tonul actual sugerează dorința neînfrănată a caricaturilor de grofi de a ni se sui în cârcă”.

III) Ungurii, atât cei din UDMR cât și cei de la Budapesta, urmăresc doar compromiterea României în fața lumii. În acest scop ei găsesc tot felul de tertipuri pentru a-i păcăli pe români, de pildă Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei⁴⁰, necesară la data respectivă încheierii tratatului româno-ungar de bază, după cum scrie *Adevărul* din 26 iunie 1995: „Ungaria nu urmărește decât introducerea în Tratat a sintagmei ‘Recomandarea 1201’. Odată introdus acest cal troian, dincolo de toate clauzele posibile și imposibile, Budapesta va avea oricând la îndemână un instrument pentru a pune la zid Bucureștiul în toate cancelariile lumii”.

40 Semnarea tratatului politic româno-ungar a fost condiționată de către Ungaria de introducerea în textul tratatului a Recomandării 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Semnarea documentului bilateral a fost tergiversată mai mulți ani, partea română nedorind ca textul tratatului să facă referire la această Recomandare. Autoritățile române au invocat printre altele, pentru nesemnarea tratatului, articolul 11 din Recomandarea 1201, care precizează: „În regiunile unde se află în majoritate, persoanele aparținând unei minorități naționale vor avea dreptul de a avea la dispoziția lor autorități locale sau autonome corespunzătoare sau să aibă un statut special, în acord cu situația istorică și teritorială specifică și în concordanță cu legislația internă a statului”. În cele din urmă, sub presiuni internaționale, România a acceptat ca Recomandarea 1201 să devină instrument juridic obligatoriu în documentul bilateral, care a fost semnat în 1996.

38 Andrei Roth, „Prejudecata etnică și specificul național”, în *Altera*, IV, nr. 7, 1998, p.78.

39 Thomas M. Pick, *op. cit.*

Imaginea ‘dușmanului’, prezentată în mod repetat, sugestiv și deformat de către mass-media sau de politicieni, este forma manifestă a mentalității etnocentrice, cultivată în România post-comunistă din dorința noilor conducători de a găsi un suport pentru coeziunea populară. Katherine Verdery explică modalitatea prin care ura față de comuniștii care țineau poporul în mizerie a fost translatată spre ‘dușmanul’ etnic: „auto-percepțiile s-au fortificat și reprodus timp de zeci de ani știind că dușmanul era încarnat de comuniști. Până vor apărea noi modalități de auto-constituire, ne putem aștepta la o transformare a perechii noi-ei din vremea comunismului în cealaltă organizare socială dihotomică, diferența etnică. Astfel, persoanele auto-constituite împotriva unui celălalt comunist se situează acum împotriva unui celălalt etnic”⁴¹.

Cei mai mulți naționaliști vorbesc despre propriile națiuni ca despre niște victime ale străinilor, iar în Europa Centrală și de Răsărit fostele regimuri comuniste sunt prezentate ca un rezultat al mașinațiunilor străinilor în scopul aservirii față de interesele străine. Minoritățile, în special cele etnice, devin astfel candidatul perfect pentru imaginea avută în vizor, a dușmanului⁴².

În descrierile ‘dușmanului’, ‘noi’ suntem întotdeauna victime, singura armă fiind aceea de a-i acuza pe ceilalți. Situația de victimă îți dă dreptul de a te plânge, de a reclama, de a protesta. Tzetan Todorov face în acest context legătura între victimizare și renunțarea la identitatea individuală, subliniind că reculul valorilor democratice duce în primul rând la renunțarea la responsabilități și asumarea rolului de victimă, rol avantajos, dar cu desăvârșire pasiv⁴³. Urmează apoi renunțarea la identitatea individuală și menținerea apartenenței la grup, la un grup la care aparții ne-opțional: sex, rasă, etnie. Toate aceste renunțări văzute în perspectivă istorică ar putea duce, crede Todorov, la abandonarea democrației prin victimizarea colectivă: „fiecare se prezintă ca membru docil al unui grup care a dobândit în societate statutul de victimă. Mecanismul care funcționează aici este asemănător cu cel care funcționează în cazul indivizilor. Dacă se stabilește într-un mod convingător că un anumit grup a fost incorect tratat în trecut i se deschide acum ‘o linie de credit’ inepuizabilă. De unde apare și competiția excesivă, nu ca între țările care vor să obțină clauza națiunii celei mai favorizate ci pentru a o obține pe cea a grupului cel mai defavorizat”⁴⁴.

În România sau Ungaria, victimizarea are mai degrabă rolul de a construi o imagine cât mai negativă a celuilalt, pornind de la istoriile diferite alcătuite de reprezentanții celor două națiuni, în vreme ce pe un plan mai larg ‘concurența’ pentru clasificarea și compararea victimizațiilor pornește de la disputele care contrapun comunismul holocaustului evreiesc, holocaustul evreiesc holocaustului negrilor etc., încercând ierahizări imposibile.

Victimizarea pe criterii etnice pare să fie preferată în Europa Centrală și de Est – o zonă în care granița dintre ‘dușmăni’ și ‘prieteni’ este foarte flexibilă, o zonă unde mitologiile teritoriale au dus la stratificarea ideologiilor xenofobe, o zonă în care discursurile stereotipe și entropia, ca măsură a lipsei de informație, favorizează regretul nemotivat și nostalgia nejustificată, ca forme ale iraționalului colectiv. În această regiune ideologia ‘specificismului și etnicismului ireductibil și intolerant’ este de origine romantic-naționalistă, orientată spre exacerbară valorilor etnice⁴⁵, cu rădăcini în secolele neliniștite ale formării națiunii, în care ‘ceilalți’ ne-au asuprit sau ne-au trădat sau pur și simplu nu au știut să fie recunoscători.

41 Katherine Verdery, „Ethnicity and Nationalism in Europe Today”, în *Antropology Today*, vol. 8, nr. 1 (februarie 1992), citat în Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Iași, Polirom, 1999, p.97.

42 Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Iași, Polirom, 1999, p.96.

43 Tzvetan Todorov, „De la cultul diferenței la sacralizarea victimei”, în *Dilema*, III, 1995, nr. 30 (trad. din L’Esprit, iunie 1995).

44 *Ibidem*.

45 Andrei Roth, *op.cit.*, p.78.

NAȚIONALISMUL – SUPT AL ACȚIUNII POLITICE ÎN PERIOADA MEMORANDISTĂ

Naționalism civic versus naționalism etnic

Revoluția ratată la 1848 atât de români, cât și de unguri a fost compensată pentru primii prin convocarea, după 15 ani de întrerupere, a Dietei, Transilvaniei, care a funcționat cu majoritate relativă românească la Sibiu, însă pentru o perioadă foarte scurtă de timp (1863-1864), iar pentru unguri prin Compromisul de la 1867. Aceste ‘compensații’ au fost, desigur, disproporționate, impunerea dualismului austro-ungar fiind pentru românii ardeleni, atât de loiali împăratului, o lovitură neașteptată, după o perioadă de exercițiu democratic în care au obținut unele drepturi colective, inclusiv pe acela de a-și folosi limba maternă în justiție.

Perioada liberalismului care a precedat pactul dualist nu i-a găsit, însă, pe români suficient de pregătiți pentru a se impune în viața politică și administrativă a provinciei, într-un moment în care se deschisese o breșă conjunctural favorabilă lor, determinată de divergențele dintre nobilimea ungară și curtea imperială. Totuși prin Dieta de la Sibiu, în absența maghiarilor care au boicotat-o, românii au reușit în 1863 să impună legea despre egala îndreptățire a națiunii române și legea prin care limba română este recunoscută, alături de germană și maghiară, ca limbă oficială a statului. Punerea în practică a acestor legi va fi, însă, dificilă, în primul rând fiindcă nu au fost legiferați metodologii și norme de aplicare, dar și din cauza aparatului birocratic germanizat și a numărului mic de funcționari români.

Timpul scurs până la instaurarea dualismului a fost extrem de folositor pentru maturizarea politică a elitei române ardeleni și a legăturilor care s-au format în această perioadă cu ‘poporul’. Un exemplu interesant în acest context este cel dat de comunitatea din Zărnești imediat după ce Diploma imperială din 20 octombrie 1860 a fost dată publicității (prin acest act Viena recunoaște egalitatea tuturor popoarelor și libera folosire a limbilor acestora în învățământ, justiție și biserică). Această comunitate deschide și poartă un proces, pe care îl și câștigă împotriva preturii din Râșnov pentru recunoașterea limbii sale. Iar la 5 decembrie 1860 membrii consiliului de conducere al acestei comune semnează împreună un act solemn prin care declară limba română, singura pe care ei o cunosc, drept limbă oficială a statului, în virtutea egalității proclamate de împărat¹: „Ordinăm și pretindem, scrie actul, ca dregătoria noastră comunală căreia îi aducem aminte că noi o susținem, noi plătim salariile dregătorilor și că ea este pentru noi, iar nu noi pentru ea, de azi înainte să poarte toate protocoalele și toate corespondențele

¹ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, p.134.

numai și numai în limba noastră maternă”². Modelul declarației de la Zărnești va fi preluat în perioada imediat următoare de multe alte localități. Dar limba română va fi folosită la scară foarte mică în cancelariile transilvănene, în ciuda ordinelor de sus și a presiunilor venite de jos. Cu toate acestea conștientizarea și implicarea comunităților locale într-un proces de liberalizare și recunoaștere a națiunii române este semnificativ pentru emanciparea românilor ardeleni și pentru mișcările politice de mai târziu.

Epoca liberalismului și a Dietei de la Sibiu scoate în evidență și maturitatea politică la care au ajuns românii în această perioadă de prosperitate politică pentru ei. Este vorba în primul rând de formularea și definirea unui tip de naționalism civic, care nu se mai constituia ca o manifestare împotriva ‘celuilalt’, ci ca modalitate de integrare a națiunilor trăitoare în Transilvania. Punctul de plecare al acestei abordări este, după cum preciza deputatul Alexandru Bohățel, faptul că națiunea română din Ardeal „niciodată, și nici astăzi nu s-a îndestulit numai cu egala îndreptățire personală”³, adică cu drepturile individuale oferite de maghiari la 1848, prin reformele legale instituite. Românii transilvăneni erau nesatisfăcuți de aceste legi tocmai pentru că nu făceau nici un fel de referiri la drepturile lor comunitare și din acest punct de vedere nu aduceau o schimbare calitativă⁴. Nevoia de includere și toleranță față de toate națiunile provinciei indiferent de reprezentativitatea acestora devenea singura modalitate de asigurare a păcii interne. Românii, ca membri ai unei națiuni excluse din treburile politice și administrative, erau primii care înțelegeau la vremea aceea că principatul autonom al Transilvaniei nu putea progresa în absența unui sistem de înțelegere și participare a tuturor etniilor la conducerea provinciei, care aparținea în aceeași măsură fiecăreia dintre ele, ca un fel de patrie comună, după cum o numea Andrei Șaguna: „toți suntem, domnilor, fiii uneia și aceiași mame, ai unei patrii. (...) Ce se atinge de mine, mă rog o dată pentru totdeauna să nu mă judecați, nici după naționalitatea mea, nici după religiunea de care mă țin, ci să mă judecați după patria și patriotismul meu”⁵. Liderul ortodocșilor ardeleni nu punea în discuție faptul că „Ardealul, patria noastră, e într-o legătură indisolubilă și indivizibilă față de celelalte provincii și țări ale M. Sale”, dar, „ca un Ardelean”, era de părere că are o singură patrie: Transilvania⁶. Conștiința apartenenței la națiunea română s-a dezvoltat în a doua parte a secolului al XIX-lea în corelație cu apartenența la principatul transilvănean, care după 1867 va intra în componența Ungariei. Departe de landurile din care proveneau, sașii transilvăneni nu au urmărit

nici în secolul al XIX-lea, nici după aceea o integrare în Reich-ul german, ci și-au păstrat sentimentul propriei identități, în sensul unui patriotism provincial, format de-a lungul a secole întregi. În 1908, purtătorul lor de cuvânt, Rudolf Schuller, spunea plin de mândrie: „Noi nu vrem să fim germani pur și simplu, ci germani transilvăneni”⁷. În alte condiții istorice, notează Urs Altermatt, Transilvania ar fi putut urma drumul Elveției, devenind un stat modern multinațional. Evoluția a fost, însă, în sens invers, etnonaționalismul modern a distrus multiculturalitatea (sașii au părăsit țara ca germani cu cetățenie română, maghiarii și secuii mai trăiesc aici, dar în condiții de marginalitate politică, economică și culturală, și la începutul secolului al XXI-lea secuii sunt tot mai puțin considerați o națiune distinctă)⁸.

Obținerea autonomiei politice, principalul deziderat al românilor, va marca până la începutul secolului al XX-lea toate manifestările și acțiunile politice ale elitei românești din Ardeal. Chiar în perioada unirii celor două principate, Țara Românească și Moldova, românii ardeleni se raportau prea puțin la mișcarea unității naționale, pe care indirect George Barițiu o numește daco-românism: „patru demoni aleargă, sboară, cutreieră prin țara noastră, dintr-un capăt până în celălalt, insuflă neîncetată grijă și neodihnă în inimile și sufletele locuitorilor. Și cum să chiamă oare acele năluci, acei demoni feroși? Eu îi numesc pe aceia așa: pangermanismul, maghiarismul, panslavismul și daco-românismul”⁹. Prin enumerarea acestor pericole care amenințau Ardealul, editorul *Gazetei de Transilvania* conturează la rândul său nu doar ideea de autonomie a provinciei, dar și sensul în care ar trebui să evolueze aceasta, protejând fiecare comunitate națională. ‘Egala îndreptățire a naționalităților’, credeau românii ardeleni, ar fi putut transforma principatul într-o regiune pașnică și democratică.

„Existența unei națiuni este...un plebiscit zilnic, la fel cum existența individuală este o continuă afirmare a vieții... O națiune nu are mai multe drepturi decât un rege de a spune unei provincii: ‘îmi aparții, deci te iau’. Pentru noi o provincie înseamnă locuitorii ei și, dacă cineva are într-adevăr dreptul să fie consultat în privința respectivă, acesta este locuitorul ei. Niciodată nu va fi în adevăratul interes al unei națiuni să anexeze sau să păstreze o țară împotriva voinței acesteia. Dorința poporului este, la urma urmelor, singurul criteriu justificabil, la care trebuie să ne întoarcem mereu”. (Ernest Renan, “What Is a Nation?”, în Omar Dahbour, Micheline

2 „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 47, 29 XII 1860, p.352, citat în Simion Retegan, *op. cit.*, p.134.

3 Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p.148.

4 Gustav Molnar, „Regionalismul civic”, în *Provincia*, nr. 3, iunie 2000.

5 Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p.67-69.

6 Gustav Molnar, *op. cit.*

7 Urs Altermatt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*, trad. Johann Klusch, Iași, Polirom, 2000, p.43.

8 *Ibidem*.

9 Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p.223.

R. Ishay, *The Nationalism Reader, New Jersey, Humanities Press, Atlantic Highlands, 1995, p.154*)

Esența naționalismului civic așa cum era văzut de elita românească în perioada Dietei de la Sibiu se baza tocmai pe necesitatea participării tuturor națiunilor provinciei la deciziile politice și administrative, într-un fel pe care astăzi l-am putea numi consociaționism, dar și pe dimensiunea etnică și culturală a acestor națiuni: „un nobil român a avut tot aceleași drepturi ca și un nobil maghiar, un cetățean din pământul regesc a avut aceleași drepturi ca și alt cetățean din pământul acela, din orașele și comitatele Transilvaniei a avut aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni. Nu le-au putut însă folosi ca națiune, fără numai contopiți în celelalte naționalități. Pentru aceea astăzi, spune Alexandru Bohățel la lucrările dietale de la Sibiu, cu egala îndreptățire individuală, ci numai cu îndreptățirea națională”¹⁰. Acest prim pas făcut spre toleranță, spre democrația consociațivă, pune între paranteze intențiile revanșarde ale unei comunități asuprite și conservatoare, care secole la rând a fost incapabilă să se integreze structurilor de tip occidental din provincie. Românii ardeleni dovedesc însă că în ciuda ‘timpului pierdut’ pot recupera pe dimensiunea politică absența din viața constituțională a Transilvaniei.

Îndreptățirea națională de care vorbesc intelectualii români în perioada Dietei de la Sibiu devine destul de repede un vis spulberat. Condițiile interne din Imperiu, o serie de factori subiectivi care intervin în proiectarea strategiilor în cabinetul lui Franz Joseph, dar și aranjamentele internaționale de după războiul austro-prusac (1866) determină Curtea de la Viena să facă un compromis cu ungurii moderați, care vor renunța la ideea de independență în schimbul transformării monarhiei într-un imperiu bicefal, în cadrul căruia Ungaria va primi Transilvania, Croația și Slovenia. Această invenție constituțională adoptată în defavoarea curentului federalist, reprezentat de șeful guvernului de la Viena, contele Richard Belcredi, a fost susținută cu o anumită feroare de împărăteasa Elisabeta, cunoscută pentru admirația și atașamentul pe care le avea față de Ungaria și în special față de contele Gyula Andrassy (care cu ajutorul ei va primi portofoliul ministrului de externe), dar și pentru influența pe care o avea asupra împăratului. Soluția dualistă pune la colț centralismul tradițional al Imperiului, dar totodată și grija pârintească a împăratului pentru popoarele sale. Primele consecințe ale acestui aranjament vor fi resimțite chiar de către Austria, care se va transforma în prizonierul politic al interpretării ungare a Compromisului¹¹. Liderul ceh Frantisek Palacky anticipa încă din 1865 că „Ziua în

care va fi proclamat dualismul va vedea, în mod inevitabil, și nașterea panslavismului, sub forma lui cea mai puțin îmbucurătoare. [...] Noi, slavii, vom întâmpina dualismul cu o adâncă tristețe, dar fără nici o teamă. Noi existăm înainte de Austria, și vom supraviețui prăbușirii ei”¹².

Cacofonia determinată de noul sistem, nu doar prin denumirea instituțiilor comune ‘imperiale și regale’ (‘kaiserlich und königlich’), prescurtate k.u.k., a celor exclusiv austriece care se numeau ‘imperialo-regale’ (‘kaiserlich-königlich’), prescurtate k.k., și a celor exclusiv ungurești care se numeau ‘k’ de la königlich¹³, ci și prin felul greoi și inadapabil în care lucrau. Robert Musil le-a numit ‘Kakania’ și a încercat să explice într-un mod cât se poate de ironic de ce austriecii urau această înțelegere austro-ungară. „La Viena – notează ambasadorul Belgiei în Austria, Jonghe d’Ardoye – nu s-a uitat de vechea supremație germană distrusă astăzi în favoarea Pestei și nu poate fi liniște la gândul că sporește continuu puterea acestei rivale cu care astăzi trebuie să se trateze de pe poziții de egalitate și care amenință deja să domine situația. Triumful ungurilor și dualismul care, ca politică de stat, îl certifică, au distrus în cadrul monarhiei austro-ungare solidaritatea de interese; numai un pericol comun va putea strânge la un loc din nou aceste elemente astăzi divergente și să redea imperiului unitatea de interese ce trebuie apărute, numai aceasta i-ar mai putea asigura forța necesară pentru a rezista crizelor care se vor ivi într-un viitor apropiat, amenințându-i existența”¹⁴. Diplomatul belgian crede că instaurarea monarhiei bicefale va fi subminată de neîncrederea istorică dintre conducătorii unguri și cei austrieci și că „numai un nou succes, care să răspundă aspirațiilor comune, va putea, dacă este posibil, să consolideze acest dualism care astăzi nu reprezintă decât triumful maghiarismului asupra centralizării austriece”¹⁵.

„Acest sentiment politic austro-ungar era o entitate atât de bizar articulată încât pare aproape imposibil de explicat cuiva care nu l-a trăit el însuși. Nu era alcătuit, ca să spunem așa, dintr-o parte austriacă și una ungară, care, așa cum s-ar putea crede, s-ar fi întregit una pe alta, ci consta dintr-un întreg și dintr-o parte, anume dintre sentiment politic ungar și unul austro-ungar, și acest al doilea era acasă la el în Austria, în timp ce sentimentul

¹⁰ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p.134.

¹¹ Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy. 1848-1918*, vol. II: *Empire Reform*, New York, 1983, p.179-200.

¹² Citat în Jacques Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, Paris, Payot, 1960, p.146-147.

¹³ Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători și învinși*, trad. Maria și Ion Nastasia, București, Humanitas, 2001, p.293-294.

¹⁴ Corneliu Mihail Lungu (coord), *De la Pronunciamente la Memorandum 1868-1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*, București, Arhivele Statului din România, 1993, p.80-81, scrisoare datată 24 noiembrie 1868 și trimisă de ambasadorul Belgiei la Viena către legația belgiană de la Bruxelles.

¹⁵ *Ibidem*, p.81.

politic austriac era la drept vorbind fără patrie. Austriacul nu poate fi găsit decât în Ungaria, și acolo doar ca obiect de aversiune; acasă la el, el se numește un cetățean al regatelor și al țărilor monarhiei austro-ungare reprezentate în Consiliul imperial, ceea ce înseamnă același lucru cu un austriac plus un ungar minus acest ungar, iar el o făcea nu atât din entuziasm, ci de dragul unei idei care-i plăcea, pentru că el nu putea să-l sufere pe ungar după cum nici ungurul pe el, ceea ce complica și mai mult lucrurile. Din cauza aceasta mulți își ziceau pur și simplu cehi, polonezi, sloveni sau germani, cu aceasta începu decadența de mai târziu și acele știute 'fenomene neplăcute ale politicii interne' [...] care [...] erau 'opera unor elemente lipsite de simțul răspunderii, nemature și averse de senzații tari' care nu-și găseau replica necesară în masa prea puțin evoluată din punct de vedere politic". (Robert Musil, Omul fără însușiri, vol. I, trad. Mircea Ivănescu, București, Univers, 1995, p.215-216).

Sistemul dualist va dilua conștiința apartenenței la Imperiul Habsburgic, accentuând faliile din monarhie, pe linia conflictelor interetnice. În Ungaria, compromisul va însemna întoarcerea la regimul parlamentar instaurat de revoluția de la 1848, cu toate implicațiile pozitive și negative pe care, însă, o mare parte a elitei române din Transilvania le-a refuzat și respins de pe poziții de forță în perioada pașoptistă.

Autonomia Transilvaniei ca 'acte manqué'

Revendicările românilor ardeleni după unirea Transilvaniei cu Ungaria, înscrise în numeroase petiții și memorii, au ca punct de plecare tradiția de autonomie constituțională a Marelui Principat. Românii, chiar dacă nu au fost beneficiarii direcți ai acestei tradiții, aveau conștiința apartenenței la această provincie nu doar prin instituțiile cu diverse grade de autonomie pe care le dezvoltaseră în ultima perioadă, dar și prin exercițiul parlamentar dobândit în scurta existență a Dietei de la Sibiu. Păstrarea autonomiei Transilvaniei era vitală pentru români, fiindcă ei gândeau dezvoltarea lor națională și socială în strânsă legătură cu dezvoltarea principatului.

Pentru românii transilvăneni regretele despărțirii de Viena (căreia i se subordonase politic și administrativ Ardealul până la Compromisul austro-ungar) vor deveni lamento-ul nostalgiei și al dezvoltării viitoare. George Barițiu, într-un memoriu alcătuit din însărcinarea participanților la conferința din 17-29 iunie 1872, scria că „românii nu au combătut uniunea [cu Ungaria-n.n.] în principiu, ci din contră, ei au recunoscut în toate timpurile acea uniune, care-și are baza sa în legea fundamentală a

Transilvaniei, adică în diploma leopoldină”¹⁶. În petiția formulată de Barițiu se subliniază că românii consideră unirea cu Ungaria “improvizată, forțată, necondiționată”¹⁷ și nu pot fi de acord cu o unire care este „identică cu unificarea, cu fuziunea, cu nivelarea totală, fără pic de respect la miile de interese provinciale, locale, cum am zice exclusiv transilvane, crescute oarecum din pământul ei în cursul mai multor secole și complicate atât de mult, încât reglarea și complanarea lor nu se poate realiza aiurea, decât numai în lăuntrul Transilvaniei, aci acasă, în o Dietă provincială, pe venitoriu, ca și în trecut, în o perioadă lungă de șapte sute de ani. Așa, despre această specie de fuziune țin românii că este stricăcioasă din mai multe puncte de vedere”¹⁸.

Conștiința regională a românilor transilvăneni pe care o constatăm în memoriul lui George Barițiu din 1872 va persista și 46 de ani mai târziu, când se va pune problema unirii Ardealului cu România. Alexandru Vaida Voevod îl va avertiza astfel pe Iuliu Maniu că dacă ardelenii nu vor fi în stare să mențină Consiliul Diligent și după Constituantă, transilvănenii vor cunoaște „sclavia centralismului din București și tirania capitalismului oligarhiei din țară”¹⁹. Elita ardeleană va cere Bucureștiului o unire condiționată, la fel cum Barițiu cu o jumătate de secol în urmă pretindea specificarea condițiilor unirii cu Ungaria. Transilvania nu va mai fi, însă, niciodată autonomă, iar încercările făcute de elitele ardeleni înainte și după 1918 de a reveni la tradițiile constituționale ale principatului vor fi acte ratate, poate chiar în sensul dat de psihanaliză pentru ‘acte manqué’.

Specificitatea provinciei, tradițiile ei instituționale, politice și democratice, modelul propriu de dezvoltare vor fi argumente reluate mereu de liderii transilvăneni pentru promovarea autonomiei. Obsesia diferenței și nostalgia provinciei autonome vor întreține permanent un tip special de angoasă, care va fi regăsită mai apoi în toate acțiunile politice ale ardelenilor făcute în numele fostului principat. Acest tip de angoasă va persista provocând acțiunilor viitoare o deplasare de sens, o regresivitate, o întoarcere la momentul traumatic al eșecului, supraîncărcându-le cu semnificația actului ratat. „Seria ratărilor ardeleni e nesfârșită” scrie Alexandru Cistelean într-un eseu devenit celebru: „ea poate începe chiar cu ratarea politică. Bună ca politică de rezistență, ca politică iredentă și de opoziție, politica ardeleană nu s-a dovedit deloc strălucită în reconstrucția țării. Guvernările ardeleni interbelice n-au fost solide și n-au marcat aproape deloc fața țării. Ele par azi simple antracți ale liberalismului, intervale de guvernare cedate mai curând de liberali decât câștigate. Precare, șubrede, scurte, măcinate și din interior

16 Arh. St. Alba, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, Cabinetul mitropolitului, dosar 945/1872-1884, f.71.

17 Ibidem.

18 Ibidem., f.73.

19 Apostol Stan, Iuliu Maniu, Naționalism și democrație. Biografia unui mare român, București, Saeculum I.O., 1997, p.108.

și din afară, ele au fost mai degrabă anonime decât glorioase. Eșecul lor e aproape desăvârșit, admirabil prin regularitate – dacă n-ar fi avut șansa funestă a unui guvern ce s-a înscris definitiv în istorie: guvernul Groza. Atât și e destul pentru a-i ține pe ardeleni cât mai departe de jilțul puterii. Frustrarea lor e mai profitabilă țării decât succesul. Căci dacă ratările lor politice sunt relativ inocente și remediabile, triumfurile lor sunt prea sumbre pentru a ni le mai putea permite. Ardeleanul în guvern e un soi de calamitate: ori se duce singur de răpă, ori duce și țara după el²⁰. Generalizările făcute de Alexandru Cistelean își găsesc o ultimă ilustrare în cel din urmă guvern condus de un ardelean, Victor Ciorbea (prim-ministru din partea Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat în perioada 1996-1998), care în ciuda bunelor intenții și a deschiderilor reformiste a eșuat în lupte de culise, subminat de propriul partid (urmașul Partidului Național Român din Transilvania), al cărui lider a devenit în 2001, după ce PNȚCD a pierdut alegerile, rămânând în afara parlamentului. Fărămițarea ulterioară a acestui partid istoric neadaptat la condițiile politice și sociale ale vremii i se datorează în parte tot acestui ardelean, plin de bune intenții și cu o statură morală necontestată.

Imposibila recuperare a autonomiei Ardealului a fost decenii la rând o idee greu de acceptat pentru românii transilvăneni din imperiul Austro-Ungar, rămânând și pe mai departe sub România întregită o frustrare alimentată de centralismul noului stat și de comparațiile inevitabile pe care ardelenii le făceau între felul de a face politică pe malul Dâmboviței la București și felul în care se făcea politica pe malul Dunării la Budapesta. „La București, povestește Alexandru Vaida Voevod în memoriile sale, am dat de un haos, care era temelia însăși a vieții publice. Ne simțeam ca într-o casă de nebuni. Autohtonii găseau că totul e firesc și bine. Ei vedeau în concepțiile noastre lipsa experienței de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziție, străini de arta și beneficiile guvernării, un fel de țărani maniaci, bieți boangheni declasați”. Acest fel de a privi lucrurile era diferit față de ceea ce văzuseră până atunci în politică ardelenii: „Noi avuseserăm de furcă cu rafinată oligarhie maghiară”, mărturisește Vaida²¹.

„Sunt, mai ales pentru voi, ardelenii și ungurenii, foarte primejdioase alianțele și daravilele cu soiul acesta de români din regat, crescuți la școala perversității și distrucțiunii – o școală care n-admite nici Dumnezeu în cer, nici autoritate pe pământ, nici respect față de cele sfinte, nici omenie față de oameni, o școală care are multe asemănări cu un ospiciu de alienați, grandomani,

persecutați, deprimați, furioși și, între ei, cumiți mișei, care de dragul școalei și de pofta scandalului se prefac nebuni.” (Ion Luca Caragiale, „Despre lume, artă și neamul românesc”, în Mircea Ivănescu, Iustin Panța, Ioan Radu Văcărescu, Identitate culturală. Către tine prin ceilalți. Către ceilalți prin tine. O antologie despre identitatea culturală, Sibiu, Euphorion, 1997, p.25)

Conștiința regională, de apartenență la Transilvania, se face simțită la națiunile care trăiesc în această provincie odată cu intenția declarată a maghiarilor de a lipi Ardealul de Ungaria. Drepturile cerute în numele națiunii vor fi de acum înainte dublate de revendicarea autonomiei Transilvaniei, atât în memoriile românilor, cât și în cele ale sașilor. În memoriul adresat lui Franz Joseph de către Consistoriul evanghelic superior din Transilvania la 5 februarie 1883, după un lung excurs în istoria sașilor i se reamintește împăratului că „Transilvania n-a fost nicicând o parte componentă a Ungariei cum a fost, de pildă, comitatul Pesta sau Bratislava, ci și înainte de lupta de la Mohács a avut parte de drepturi speciale particulare – Verböczy: *opus tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*, partea a treia; articolul de lege I din 1744 – și a fost secole de-a rândul după acea bătălie un stat de sine stătător, separat de Ungaria, aflat sub conducerea propriilor principii [...] Această independență față de Ungaria nu s-a modificat nici atunci când Transilvania a trecut, conform tratatului de la finele veacului al XVII-lea, sub principii moștenitori din Augusta Casă de Austria, care purta și coroana Ungariei [...]. Unirea dintre Ungaria și Transilvania avea nevoie, prin urmare, de un act legislativ bilateral, care a creat un drept contractual între ambele țări, în funcție de specificul acestora”²². Atât românii, cât și sașii nu mai contestă de la un punct încolo unirea, dar cer autonomia în cadrul Ungariei pe baza declarației făcute de Franz Joseph la 25 decembrie 1865: „Intenția noastră este, ca și pe viitor..., problema deosebit de importantă a reglementării relațiilor de drept public ale Marelui Principat al Transilvaniei... să-și găsească o rezolvare satisfăcătoare [...] Unirea definitivă a celor două țări o considerăm dependentă de respectarea cuvenită a intereselor speciale ale Marelui nostru Principat al Transilvaniei și de garantarea cerințelor de ordin juridic ale diferitelor naționalități și confesiuni din țară și reglementarea problemelor administrative ale țării, la care și voi ați consfințit”²³. Această declarație a împăratului îi face pe români și pe sași să creadă că petițiile lor își vor găsi rezolvarea la curtea Vienei, care girase până la momentul Compromisului austro-ungar autonomia Transilvaniei. Misiunea civilizatoare și grijulie în constrângerile pe care le impusese a luat, însă, sfârșit odată cu Ausgleich-ul. De acum înainte Viena va rămâne pentru națiunile Transilvaniei doar un

20 Alexandru Cistelean, „Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)”, în *Altera*, IV, 1998, nr. 9, p.81.

21 Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, ed. îngrijită de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p.15-18.

22 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.259.

23 *Ibidem*, p.260-261.

centru simbolic spre care acestea vor privi cu speranță și nostalgie, neînțelegând de la început că ruptura este definitivă. Acesta este unul dintre motivele pentru care românii, la un sfert de veac de la Compromisul austro-ungar, trimit celebrul Memorandum împăratului.

Naționalismul – suport al acțiunii politice în perioada memorandistă

Naționalismului civic, care a descoperit în perioada Dietei de la Sibiu esența suveranității poporului în rolul de apărător al drepturilor pentru toți membrii comunității politice indiferent de originea etnică, i s-a contrapus în perioada imediat următoare naționalismul etnic, prin cultivarea mitologiilor eroice ale trecutului: xenofobie, excludere și încercări de asimilare comandate de către guvernul ungar.

Deși aflată sub monarhia austro-ungară (1867-1918), Ungaria a făcut eforturi continue și desperate pentru a schimba componența etnică a unei țări unde, până foarte aproape de sfârșitul secolului al XIX-lea, etnicii maghiari constituiau o minoritate²⁴. Statisticile bazate pe recensământul oficial arătau că procentajul etnicilor maghiari din Ungaria era de 40,7% în 1851, la scurt timp după marea revoluție și războiul de independență națională din 1848-49, de 46,9% în 1869, imediat după Compromisul austro-ungar din 1867, și de 48,5% în 1890. Ungurii au devenit majoritari, chiar dacă va fi vorba doar de o majoritate precară, doar în ultimele recensăminte antebelice: 51,4% în 1900 și 54,5% în 1910²⁵. Dar folosirea limbii era un instrument înșelător pentru determinarea statutului etnic al populației din Bazinul Carpato-Dunărean, după cum observă Tibor Frank, notând că în această zonă „sute de mii (dacă nu milioane de oameni) trăiau în zone bilingve sau multilingve, sau în frontierele lingvistice unde în copilărie oamenii învățau aproape automat două sau mai multe limbi cam la același nivel”²⁶. Pe de altă parte este însă indiscutabil că a existat o asimilare naturală, în special în orașele care cunoșteau o dezvoltare rapidă și în centrele industriale. Budapesta (unită în 1873), de exemplu, era încă la mijlocul secolului al XIX-lea un oraș german cu o populație redusă ne-maghiară (sârbi, greci, slovaci etc.), devenind la începutul secolului al XX-lea un centru exclusiv maghiar²⁷. Asimilarea naturală a fost, de fapt, o consecință a modernizării și industrializării și a afectat acele națiuni cu structuri sociale

mai dezvoltate, în timp ce națiunile cu structuri arhaice au rezistat mai eficient. Potrivit statisticilor și aprecierilor făcute de istoricii unguri, în perioada 1890-1914, când modernizarea s-a extins în toată Ungaria, diferitele națiuni au pierdut prin asimilarea în rândurile maghiarilor mai mult de un milion de oameni: 400.000 de germani (în special din mediul urban), 300.000 de slovaci, 200.000 de evrei, 100.000 de slavi sudici și 50.000 de români și ruteni²⁸. Aceste cifre descriu într-un fel destul de elocvent rolul structurilor sociale în procesul de modernizare. Numărul mic de români asimilați în procesul natural de modernizare în perioada 1890-1914 poate fi explicat prin preponderența rurală a românilor, care trăiau încă în comunități mici, relativ închise, slab dezvoltate economic și cultural. Situația slovacilor era asemănătoare, însă numărul mare de asimilări constatate este rezultatul migrării acestora spre Budapesta, după cum sugera Ján Bobula, lider al Partidului Național Slovac, care după Compromisul de la 1867 a încercat să colaboreze cu guvernul ungar și care ulterior a devenit János Bobula, proprietarul unei mari întreprinderi în capitala Ungariei. A fi maghiar era fără îndoială o condiție prealabilă pentru o carieră politică, economică sau culturală, de aceea mulți unguri vorbitori de altă limbă s-au maghiarizat, schimbându-și și numele – József Wurm, unul dintre cei mai bogați negustori din Pesta, a luat numele Almay; renumitul pictor maghiar Mihály Munkácsy, decedat în 1900, fusese de fapt german, numele lui adevărat fiind Lieb²⁹.

Insistența, pe plan legislativ și cultural, manifestată de puterea de la Budapesta pentru maghiarizarea locuitorilor din teritoriul Coroanei Sfântului Ștefan în ultima parte a secolului al XIX-lea a dus prin recul la coagularea mișcării naționale a românilor transilvăneni. Legea despre egala îndreptățire a naționalităților din 1848 a fost practic inoperabilă fiindcă tot prin lege statul poliglot a fost definit drept stat național: „în Ungaria există o singură națiune, una și indivizibilă, națiunea maghiară și toți cetățenii, indiferent de neamul căreia îi aparțin, sunt membrii acestei națiuni maghiare, una și indivizibilă”³⁰. Conform Legii despre egala îndreptățire a naționalităților (nr. 44/1868), egalitatea în drepturi se făcea numai din punctul de vedere al folosirii oficiale a diverselor limbi și numai în funcție de necesitățile practice ale guvernării. În ceea ce privește Legea electorală din 1874, aceasta îi discrimina pe români fiindcă acordarea dreptului la vot se făcea pe bază de cens, iar în comunele urbane transilvane, populate de maghiari, censul era de trei până la șase ori mai mic decât în cele rurale, locuite preponderent de români (censul în aceste comune era de opt până la nouă ori mai mare decât cel similar aplicat în comunele din Ungaria, în plus

24 Tibor Frank, „Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea”, în Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, trad. Radu Paraschivescu, București, Curtea Veche, 2002, p.183.

25 *Ibidem*, p.184.

26 *Ibidem*.

27 Emil Niederhauser, „The National Question in Hungary”, în Mikuláš Teich, Roy Porter, *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p.261.

28 *Ibidem*.

29 Urs Altermatt, *op.cit.*, p.104.

30 Stelian Mândruț, „Opinii vizând ‘Chestiunea româno-ungară’ în Transilvania (1867–1918)”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXVI, 1997, p.150.

legea electorală propunea o serie de iregularități în formarea circumscripțiilor electorale, în sensul reamenajării unor fâșii de teritoriu, cu alegători în majoritate maghiari³¹. Au urmat și alte legi prin care puterea ungară încerca să maghiarizeze națiunile aflate sub jurisdicția sa, de pildă Legea cu privire la obligativitatea introducerii limbii statului în școlile confesionale din 1879, cea din 1891 legată de înființarea grădinițelor pentru copiii care împlineau trei ani, sau cea din 1893 care a desființat dreptul bisericii de a fixa salariul învățătorului comunal. Aceste legi au fost acompaniate de o serie de măsuri menite să ducă la asimilarea forțată a celorlalte etnii din Ungaria: colonizări în zonele exclusiv românești, maghiarizarea numelor de localități și a celor de familie, cucerirea centrelor culturale, economice și sociale de către elita administrativă și politică ungară, introducerea limbii oficiale în școlile celorlalte naționalități, folosirea exclusiv a limbii statului de către autoritățile administrative și judecătorești³².

Reacția elitei românești din Ardeal față de aceste încercări de extindere a maghiarizării s-a manifestat pe două paliere: I) boicotarea programatică a alegerilor pentru a demonstra principiile nedemocratice pe baza cărora funcționa sistemul politic impus de Ungaria după Compromisul de la 1867, și II) trimiterea sistematică de petiții adresate Curții de la Viena prin care liderii români încercau să-i arate lui Franz Joseph felul în care erau încălcate în Transilvania promisiunile făcute de acesta la inaugurarea monarhiei bicefale și prin care reprezentanții mișcării naționale românești ar fi vrut să obțină bunăvoința Împăratului în lupta dusă de ei împotriva sistemului politic ungar pe care îl considerau nedrept și, între paranteze, chiar ilegal.

Această strategie pe două direcții s-a dovedit neviabilă în timp, pe de o parte fiindcă boicotarea alegerilor prin așa-numita politică a pasivismului a fost doar parțial respectată, iar pe de altă parte fiindcă politica petiționară nu avea sorți de izbândă în noua configurație internă a imperiului. Totuși ultimul memoriu trimis de români lui Franz Joseph în 1892, intitulat Memorandum, în ciuda eșecului său, a avut efecte spectaculoase atât pe plan extern, cât mai cu seamă în dezvoltarea și conștientizarea națiunii române din Ardeal.

Memorandum-ul

Textul Memorandum-ului este o dare de seamă asupra situației politice și sociale a românilor din Transilvania, dar el se abate de la linia impusă de Ioan Rațiu, liderul mișcării memorandiste, care scria la 3 iunie 1888 că documentul „trebuie să fie cât se poate de scurt, dar să cuprindă în sine toate gravaminele noastre; să fie în stil diplomatic, cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu națiunea

maghiară; ici și colea, unde nu s-ar putea evita combaterea elementului maghiar, să se restrângă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sunt și au fost inamicii noștri neîmpăcați, pe când poporul lor și al secuilor au iobăgit deopotrivă cu noi”³³. Memorandum-ul va fi o relatare destul de obiectivă a istoriei de după *Ausgleich*, dar nu va evita să vorbească despre „asigurarea dominațiunii exclusive a poporului maghiar” și nici nu va fi suficient de diplomatic scris, întrucât reproșurile care i se aduc suveranului în formulări subtile, dar cu bătaie directă spre piruetele legislative făcute de acesta, nu ar fi adus nici un fel de beneficii românilor în cazul în care documentul ar fi fost luat în seamă de Curtea de la Viena. În plus, amenințările voalate existente în text, în ciuda asigurărilor de loialitate față de tron, ar fi putut fi interpretate drept mijloace de șantaj la o eventuală lectură a împăratului. Plecând de la aceste observații am încercat o analiză a Memorandum-ului, pe care l-am structurat în patru puncte:

I) Reproșul adus împăratului de o națiune care și-a dovedit mereu loialitatea față de Curtea de la Viena.

II) Unirea Transilvaniei cu Ungaria este ilegală.

III) Ungurii sunt de vină pentru marginalizarea românilor din Transilvania.

IV) Amenințări indirecte, sugerate de faptul că românii sunt atât de oprimați, încât situația lor ar putea scăpa de sub control.

I) Înaintarea Memorandum-ului Împăratului Franz Joseph demonstrează încrederea pe care o aveau liderii politici români în Curtea de la Viena, dar și imposibilitatea discutării problemelor lor cu Budapesta, sub a cărei jurisdicție se afla Transilvania. Din textul documentului rezultă însă dezamăgirea pe care o resimțeau românii față de monarhul de la care așteptau răsplata pentru pierderile și luptele duse în 1848-1849 de partea Tronului și împotriva ungarilor care voiau să rupă imperiul: „românii, cei mai credincioși și mai răbdători dintre cetățenii monarhiei, s-au văzut siliți a renunța deocamdată la exercitarea celor mai mari dintre drepturile pe care le au din îndrumarea Maiestății voastre, drept răsplată pentru jertfele de avere și de sânge pe care le-au adus întru gloria Casei Domnitoare și pentru Monarhie”³⁴. Reprezentanții românilor se arată mirați de faptul că Împăratul, după 25 de ani de experiență dualistă, nu observă că această inovație nu funcționează: „Românii au întâmpinat cu îngrijorare această reformă radicală a sistemului de guvernare, deoarece pregătirile făcute pentru

33 Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, Fundația Regele Mihai I, 1947, p.49.

34 „Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I”, în Corneliu Mihail Lungu (coord.), *op. cit.*, p.398, pentru unele mici corecturi vezi și Vasile Netea, *op.cit.*, p.99-143, sau *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892.

această nouă organizare indicau înclinarea spre o politică internă greșită și primejdioasă. Greșită și primejdioasă zicem, fiindcă în viața de stat e greșală primejdioasă orice încercare spre dezvoltare retrogresivă, făcută prin luarea drepturilor odată câștigate”³⁵. Inocența prin care documentul face o dare de seamă șefului imperiului, arătându-i acestuia cu familiaritate greșelile de stat „ca să tragem părinteasca luare aminte a Majestății voastre asupra primejdiilor ce rezultă pentru patria comună din actuala politică de stat”³⁶ arată stadiul incipient al politicii românești din Transilvania. Împăratul este pentru ardelenii români un părinte care trebuie să aibă grijă de copiii săi neajutorați, nu un șef de stat căruia să-i prezinte o listă succintă de revendicări. Raportarea familială le permite, însă, românilor să-i dea sfaturi suveranului și să-i arate că a greșit, dar că, deși persistă în greșeală, poporul îl iubește și se supune întocmai ca un copil care își respectă părintele: „Românii, popor iubitor de ordine și plin de încredere în părinteasca priveghere a Majestății voastre, au primit cu supunere noua stare de lucruri. Prea curând însă ei au trebuit să se încredințeze, că pretutindeni în cercurile conducătoare e încurajată tendința de a face, printr-o falsă aplicare a formelor constituționale iluzorii, drepturile sancționate de Maiestatea voastră din plină putere monarhică”³⁷. Tonul Memorandum-ului este cel al copilului nedreptățit, și deci nefericit, care se plânge de brutalitatea fratelui mai mare, de care se va îndepărta dacă tatăl, ca autoritate supremă, nu intervine în favoarea sa: „Maiestatea voastră! Românii și-au păstrat naționalitatea în cele mai vechi timpuri și o vor păstra și în lupta cu actualul sistem de guvernământ. Lupta aceasta însă îi oprește în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune și-i înstrăinează din ce în ce mai mult de concetățenii lor maghiari, care, seduși și preocupați de idealuri nerealizabile, au pierdut simțământul comunității de interese, care leagă popoarele adunate sub ocrotirea Majestății voastre, și risipesc puterile statului în zadarnice opintiri pentru anihilarea a tot ce nu e maghiar în statul ungar”³⁸. Românii ardeleni nu se sfiesc să-l critice, chiar dacă în formule ocolite, pe cel de la care așteaptă. Sinceritatea apare, însă, în document mai degrabă ca o lipsă de tact decât ca o calitate: „Astăzi, după ce popoarele au fost învrăjbite prin o politică nesocotită și îndărătnică”, evident cu acceptul și concursul împăratului, „numai de la fireasca mijlocire a Majestății Voastre se mai poate aștepta o asemenea schimbare salutară în viața noastră comună”³⁹. Împăratul trebuie, așadar, să-și asume greșelile față de supușii săi români și să repare stricăciunile întâmplare de la instaurarea dualismului, cu atât mai mult cu cât el este ultima speranță de salvare a națiunii române: „Pătrunși dar de dorul păcii de atâta timp pierdute, îngrijorați de soarta

patriei și plini de încredere în înțelepciunea și părinteasca sollicitudine a Majestății voastre, românii se mângâie cu speranța că și de astă dată, ca în atâtea rânduri, se va adeveri tradiționala lor credință, că vindecarea relelor și liniștea inimii lor tot de la Tron vine în cele din urmă”⁴⁰. Memorandiștii aproape că îi dau împăratului un ultimatum privind reformarea urgentă a monarhiei, sugerându-i o altfel de organizare a statului: „Salutea monarhiei, a patriei noastre mai restrânse, și chiar a poporului maghiar îndeosebi, cere să se pună capăt acestei stări de lucruri și să se ia cât mai curând inițiativa pentru asocierea internă a popoarelor, pentru ca, adunați cu iubire și cu încredere împrejurul Tronului, să emulăm cu toții întru consolidarea și fortificarea patriei comune”⁴¹.

II) La 25 de ani de la Compromisul austro-ungar, românii revendicau încă autonomia Transilvaniei, o autonomie de pe urma căreia beneficiaseră prea puțin, dar care în viziunea lor reprezenta singura șansă de emancipare a națiunii. Memorandum-ul argumentează istoric această tradiție, de care românii se simt legați, ca și cum Franz Joseph, despre care se spune că știa toate limbile care se vorbeau în imperiul său, nu cunoștea evoluția recentă a Marelui său Principat: „Dreptul istoric, întocmai ca dreptul public al Transilvaniei, legile fundamentale, Pragmatica Sancțiune, asigurază autonomia Transilvaniei într-o formă inatacabilă, și poporul român, mai ales după proclamarea egalei îndreptățiri de la 1848 și după dezvoltarea făcută în anii 1863–1865 în dreptul public, avea în acest act prețios suprema garanție pentru viața națională română pe viitor, și aspirațiunile lui naționale culminau în această autonomie”⁴². Memorandiștii se simțeau obligați să reia datele politice care îi avantajau, dar criticarea Compromisului făcut de împărat cu liderii maghiari la 1867 era în termeni diplomatici o ofensă adusă celui din partea căruia așteptau reforme pentru națiunea română: „Contra vederilor politice dominate într-un șir de secole, autonomia a fost, prin uniune, nimicită într-o formă injustă, contrară dreptului public și drepturilor elementelor libere care constituiesc Transilvania și fără considerare la pozițiunea etnică și geografică și la dezvoltarea ei specifică, care toate reclamă cu insistență această autonomie”⁴³. Conștienți de importanța lor numerică în Transilvania, și mizând probabil pe antipatia tot mai mare care se manifesta la Viena față de conducerea de la Budapesta, românii contestau în Memorandum legalitatea unirii Transilvaniei cu Ungaria, folosindu-se chiar de declarațiile anterioare unirii făcute de Franz Joseph. În acest fel, împăratul apărea nu doar ca o persoană fără cuvânt, ci ca și un instrument al politicii ungare. Cu această imagine pe care românii o sugerau în Memorandum pare greu de crezut că aceștia și-ar fi câștigat bunăvoința

35 *Ibidem*, p.399.36 *Ibidem*, p.398.37 *Ibidem*, p.399.38 *Ibidem*, p.414.39 *Ibidem*, p.426.40 *Ibidem*.41 *Ibidem*, p.425.42 *Ibidem*, p.400.43 *Ibidem*.

monarhului: „Prin acest act, poporul român se simte vătămat în drepturile sale istorice și naționale” pentru că „Uniunea s-a enunțat fără participarea românilor într-o formă corespunzătoare cu numărul lor și cu însemnătatea lor în această țară, – s-a enunțat într-o Dietă, care, ca atare, își avea reprezentanții săi pe baza legilor electorale din anii 1790-1791 și a legilor din 1848, adică a legilor din timpul întunecosului feudalism, relativ la care Însăși Maiestatea voastră v-ați îndurat a accentua în discursul de Tron de la 15 iunie 1863 următoarele: ‘Acea parte a constituțiunii avitice a Marelui Principat Transilvania, care privește compunerea Dietei, s-a schimbat în urma ștergerii excepționale a nobilimii, a robotelor și prestațiunilor urbariale și în urma statoririi egalității de datorii și drepturi civile pentru toate clasele locuitorilor țării atât de esențială, încât o dietă convocată pe baza articolului XI, din anul 1790-1791, prin care ar fi exclusă cea mai mare parte a poporului de la exercitarea drepturilor civice-politice în contra adevăratelor interese ale țării, nici nu ar putea fi privită ca o atare adevărată reprezentațiune a poporațiunii întregi din toată țara, fără deosebire de stare, de naștere, de naționalitate și de religie, care posedă autoritatea morală neapărat trebuincioasă, pentru că atât trebile de dinlăuntru ale Transilvaniei să le rezolve spre mulțumirea tuturor națiunilor conlocuitoare în ea, cât și în privința relațiunilor de drept public ale aceleia către întreaga monarhie să aducă la îndeplinire intențiunile noastre de părinte de repetite-ori răspicată’ – iară ‘fiindcă uniunea Transilvaniei cu Ungaria, concludă în anul 1848, nu s-a înființat niciodată cu deplină putere legală, și de fapt îndată s-a desfăcut, am lăsat neatinsă încă în deciziunile noastre din 20 octombrie 1860 și am ordonat numai restaurarea reprezentațiunii regnicolare a Transilvaniei’. Vătămat se simte, pe de altă parte, poporul român prin această uniune, pentru că prin acel act s-a lucrat la fuziunea fără considerarea legilor ce garantează autonomia acestei țări”⁴⁴. Împăratul devine astfel responsabil pentru situația defavorizată în care se găsesc românii, pentru că el a garantat autonomia principatului și ‘egala îndreptățire a națiunilor’ care locuiesc în Transilvania și apoi a uitat de legile pe care le-a promulgat și a trecut în tabăra ‘adversarului’ prin ‘ilegalitățile’ pe care le-a acceptat: „Uniunea și inaugurarea ei prin art. de lege 43/1868 sunt desconsiderarea fățișă a tuturor drepturilor poporului român ca element, care compune în absolută majoritate vechea Transilvanie, precum și a tuturor legilor fundamentale, care asigură autonomia acestui principat, sunt înlăturarea totală a elementului român și o nedreptate atât din punctul de vedere legislativ și juridic, cât și din cel politic”⁴⁵.

III) Dacă împăratului i se reproșază indirect că își neglijează o parte din responsabilități prin ignorarea unui popor care a fost mereu loial tronului, ungurii sunt acuzați direct pentru situația grea în care se află românii. Acest

lăit-motiv, ‘ungurii sunt de vină’, apare constant în discursurile românilor, care indiferent de situație au nevoie de un țap ispășitor, iar perioada post 1967 oferă mai multe motive ca niciodată pentru incriminarea maghiarilor. Memorandum-ul adresat împăratului punctează sistematic vina acestora atât în ceea ce privește starea monarhiei, cât și în ceea ce îi privește pe ei: „Ajungând, prin sistemul dualist și prin uniune, puterea statului în mâinile elementului maghiar, acesta nesocotind interesele comune, generale și mari ale statului, a urmărit numai asigurarea hegemoniei sale și unificarea națională maghiară, și toate legile create de atunci și până astăzi, precum și executarea lor, adevăresc mersul regretabil spre acest povârniș”⁴⁶. După ce disecă Legea electorală, Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, Legile școlare, Legea municipală, Legea de presă și legile agrare, care în mod evident erau discriminatorii pentru românii ardeleni, Memorandum-ul îi arată împăratului fața neplăcută a Ungariei, atât de discutată în cercurile vieneze, unde se știa despre raporturile neprietenoase pe care le avea puterea ungară față de naționalități: „În Ungaria de astăzi, Maiestatea voastră, păstrarea tradițiilor noastre dinastice, alipirea către monarhie și iubirea de neam sunt crime politice reprimite cu asprime, și nimic mai mult ca procesele de presă intentate contra ziarelor române nu dovedesc că guvernul a știut întotdeauna, și știe și astăzi, cât de generală și de adâncă e nemulțumirea românilor, dar n-a voit să ție seama de ea, n-a ținut să restabilească pacea și buna înțelegere, ci a crezut că este bine și potrivit cu interesele de rasă ale poporului maghiar, ca să facă toate opintirile spre a nu lăsa să se manifeste nemulțumirea”⁴⁷. Românii îl ceartă pe monarh că „sistemul inaugurat în anii 1866-1868 n-a ținut seamă de rezoanele de stat” și de aceea a fost „peste puțină realizarea dorinței Maiestății voastre de a vedea pe popoarele ce constituiesc statul ungar poliglot ajunse la o mai fericită împreună viațuire. Din contră, după 25 de ani, spiritele sunt mai învrăjbite ca orișicând și lupta de rasă a fost organizată cu premeditare”⁴⁸. Memorandum-ul încearcă să-l convingă pe monarh că își poate îndrepta greșeala prin care s-a aliat cu ungurii împotriva celorlalte popoare, că sistemul dualist poate fi răsturnat astfel încât națiunea română să fie repusă în drepturi: „Azi ca totdeauna, convinși că numai prin o sinceră înfrățire a popoarelor se poate asigura pașnica dezvoltare a patriei noastre, românii stăruie în dorința, ca în formă legală și prin concursul factorilor competenți sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră astfel, ca să se asigure drepturile odată câștigate și să se țină seamă de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot”⁴⁹. Românii se iluzionează că prin acest document prin care denunță politica malefică a Budapestei vor putea schimba lucrurile, trecând cu vederea că maghiarii

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*, p.416.

48 *Ibidem*, p.424.

49 *Ibidem*, p.425.

44 *Ibidem*, p.400-401.

45 *Ibidem*, p.401.

sunt aliații austrieșilor într-un imperiu bicefal, în care împăratul are o influență tot mai scăzută: „Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominațiunii exclusive a poporului maghiar s-a dovedit zadarnică și după opintiri făcute în timp de un pătrar de secol. Nici prin număr, nici prin cultură, nici prin prudență politică, poporul maghiar nu s-a ridicat la destulă superioritate ca să poată conduce afacerile patriei comune fără sprijin din partea celorlalte popoare, ba chiar în luptă cu ele. Ideea de a preface statul maghiar poliglot, prin unificarea națională a elementelor lui constitutive, într-unul național maghiar nu s-a dovedit ca utopie periculoasă. Astfel, actualul stat ungar se prezintă ca o formațiune, care nu are decât menirea de a susține dominațiunea ungară cu orice preț, ajutând pe maghiari să despoaie pe ceilalți concetățeni ai lor și să facă din roadele muncii săvârșite de alții un condamnabil lux de așezăminte naționale ungare, pe când alții sunt lipsiți de cele mai elementare înlesniri în lucrarea lor culturală”⁵⁰.

IV) Peisajul politic și social din Ungaria descris în Memorandum este marcat din loc în loc de potențiale tulburări care ar putea avea loc ca reacție la maghiarizarea forțată a regimului de la Budapesta : „din zi în zi, românii tot mai mult au trebuit să simtă că ei sunt tratați ca străini în țara lor, pe care au apărut-o părinții și străbunii cu sângele lor și o s-o apere ei în viitor cu orișicare dușman. Cu cât mai mult străbate simțământul acesta, cu atât mai mult se înăsprește lupta înfundată spre care sunt împinși românii”⁵¹. În opoziție cu legalismul lor tradițional, românii îi atrag atenția împăratului că situația națiunii lor este foarte gravă fiindcă acțiunea guvernului și a „societății maghiare produce în mod firesc o reacțiune, care se manifestă în toate sferile vieții și astfel atât monarhia, cât și patria noastră mai restrânsă e ținută în continuă frământare. Suntem chibzuiți, Maiestatea voastră, suntem iubitori de ordine, leali și îndelung răbdători, dar suntem oameni și nu se poate să rămânem neatinși, când în fiecare zi suntem provocați, insultați fără sfială, loviți în interesele noastre culturale și în cele economice, amenințați în existența noastră națională”⁵². Dacă nu face nimic pentru a schimba starea actuală de lucruri din Ungaria, împăratul ar trebui să se teamă de răzvrătirea popoarelor asuprite de puterea budapestană, amenințarea devenind astfel aproape directă în textul Memorandum-ului: „O politică de stat, care atât în bazele ei, cât și în scopul ei final e greșită, nu poate să fie decât dezastruoasă atât pentru cei ce stăruie în ea, cât și pentru patrie și tron. Diametral opusă trecutului milenar și negând constituționalismul liberal și adevărat, politica aceasta trebuie neapărat să producă o generală nemulțumire, care poate să fie înlăturată și ascunsă un timp oarecare, dar nu poate să fie înlăturată prin paleative, ce crește pe

înfundate și devine din zi în zi mai amenințătoare”⁵³. Prin trimiterea Memorandum-ului românii și-au făcut o datorie de onoare anunțându-l pe împărat despre neregulile din imperiul său și despre măsurile necesare remedierii lucrurilor, dar textul documentului sugerează și alte modalități mai puțin pașnice pe care națiunile oprimăte ar putea să le adopte în viitor. „Văzând nemulțumirea generală, de care sunt cuprinse toate straturile societății, și greutatea mari ale timpului, românii au ținut să caute mângâiere și îmbărbătare la Maiestatea voastră, făcându-și datoria de supuși loiali și sinceri”⁵⁴.

Memorandum-ul nu este un act revendicativ în adevăratul sens al cuvântului, pentru că nu exprimă cu claritate cererile națiunii române și nu propune o eventuală strategie de negociere în urma căreia petiționarii să obțină un minimum din revendicările pe care le au. Documentul înșiră doar cauzele care au dus la marginalizarea politică, economică și culturală a poporului român din Transilvania, fără să sumarizeze o listă de cereri care să poată fi rezolvată în cadrul constituțional dat. Petiționarii sugerează că nemulțumirile lor pot fi soluționate doar prin modificarea cadrului legal al monarhiei, eventual prin transformarea acesteia într-o federație – „asocierea internă a popoarelor” – dar nici acest lucru nu este spus explicit. Documentul este o scrisoare prin care românii se plâng împăratului de nedreptățile care li se întâmplă, încercând să-i câștige acestuia bunăvoința, prin tonul filial adoptat, dar făcându-l în același timp responsabil și nerecunoscător „față de jertfele de avere și sânge” pe care românii „le-au adus întru gloria Casei Domnitoare și pentru Monarhie”. Națiunea română devine astfel victima „hegemoniei maghiare” și a ingratitudinii monarhului, ‘ceilalți’ fiind vinovați de soarta nefastă care li s-a rezervat.

Tot ceea ce putea face poporul român din Transilvania pentru a ieși din zona marginală care i-a fost rezervată a făcut deja, fără ca lucrurile să se schimbe în bine pentru ei, fiindcă administrația ungară refuză participarea românilor la viața publică, determinându-i să ia calea exilului. În această situație, națiunea română pare să nu găsească nici o cale de scăpare și așteaptă intervenția monarhului: „Noi, românii, am făcut în timpul celor din urmă câteva decenii mari opintiri și am adus jertfe, ca să propagăm cultura în masele poporului și să scoatem din ele oameni calificați pe la înaltele așezăminte de învățământ ale Apusului și sunt azi printre noi mii de oameni cu cultură apuseană, înzestrați cu diplome în toate ramurile de știință și pentru toate specialitățile. Actualii consilieri unguri ai Maiestății voastre însă, cunoscând nemulțumirea de care sunt agitați românii, se fereșc de a

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p.408.

⁵² *Ibidem*, p.418.

⁵³ *Ibidem*, p.423.

⁵⁴ *Ibidem*, p.425.

aplica români în funcțiile publice; iar românii cu calificațiune văzând silințele guvernului de a înăbuși aspirațiunile culturale ale românilor, se văd nevoiți a se retrage din viața publică a patriei lor. Unii dintre dâșii se susțin prin întreprinderi private ori ca advocați; iar cei cu desăvârșire mulți au părăsit patria lor, în care sunt prigonii, și trăiesc azi în alte țări”⁵⁵. Acțiunea pasivă și renunțarea la o luptă dată de pe poziții inegale vor fi armele românilor transilvăneni, care nu înțeleg de ce un popor atât de „pătruns de dorul păcii” și mereu „îngrijorat de soarta monarhiei” este lăsat de izbeliște după ce s-a dovedit că este „cel mai credincios și răbdător” din monarhie.

De aceea, pare normal că în conținutul Memorandum-ului nu există nici o pârghie care, eventual, să forțeze schimbarea lucrurilor. Amenințările subțiri care apar în text nu au suport în realitate, ele arată doar starea de nemulțumire a popoarelor din Ungaria. Legalismul și loialismul memorandiștilor exclud o mișcare populară programatică prin care să fie pusă sub tensiune conducerea imperiului. Memorandum-ului îi lipsesc așadar cele două direcții necesare unui text protestatar care urmărește rezolvarea unor probleme: baza de negociere, susținută de principiile constituționale în vigoare, și instrumentul de ‘forțare’ a negocierii. În absența acestor date, documentul de la 1892 rămâne doar o manifestare a elitei politice românești care a atins gradul conștientizării naționale și care prin efectele juridice pe care le va avea asupra liderilor memorandiști va coagula această conștientizare la nivelul maselor.

Ideea națională

Memorandum-ul definește pentru prima dată drepturile comunității românești din Transilvania, făcând abstracție de ‘dreptul său istoric’: “Chiar dacă românii n-ar avea nici un trecut istoric și astfel nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretențiunile lor, chiar și numai faptul că ei sunt, voiesc cu toată hotărârea și pot multe în anumite împrejurări e destul motiv politic spre a determina pe orișicare guvern să țină seama de interesele lor legitime. Cu atât mai vârtos trebuie să se țină seama de aceste interese, când ei nu cer decât ca dreptul public al țării să nu fie dezvoltat contra tradițiunilor seculare, ca să fie respectate drepturile odată câștigate de dâșii și să li se asigure, ca unui popor odată recunoscut ca atare, libertatea de dezvoltare”⁵⁶. Cu această definire, intelectualitatea română din Transilvania depășește stadiul primar al dezvoltării naționale, în care națiunea se legitima prin vechimea și permanența sa în Ardeal, dreptul istoric va ceda de acum în favoarea celui natural⁵⁷. Inspirați de diferite

scrieri și documente politice moderne, memorandiștii susțin pe linia Declarației de Independență a americanilor că protestul împotriva unei politici nedrepte nu este doar un drept, ci și o îndatorire cetățenească⁵⁸: „Românii însă, oricât de grele ar fi fost timpurile trecute, n-au renunțat niciodată la individualitatea lor națională, n-au încetat niciodată a pretinde respectarea drepturilor lor de liberă dezvoltare culturală și au astăzi față cu părinții, bunii și străbunii lor datoria de a nu contribui la consolidarea unui stat condus cu tendința mărturisită de a face peste putință orice dezvoltare națională română în Transilvania și Ungaria”⁵⁹. Menționând „suferința răbdătoare” în documentul de la 1892, românii se inspiră, din nou, spontan sau programatic, din Declarația de independență a americanilor, în care se vorbește despre faptul că oamenii sunt dispuși să sufere, cât răul este suportabil⁶⁰. Odată cu Memorandum-ul elita transilvăneană încearcă să recupereze decalajul față de mișcările politice occidentale. Astfel, după cum observă Camil Mureșanu, cea mai frecvent citată expresie, în relație cu evenimentele Memorandum-ului, este cea rostită de Ioan Rațiu la procesul intentat autorilor documentului: „Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă”. Ideea se regăsește în textul memoriului, în mai multe pasaje care vorbesc despre „permanența afirmării poporului român ca individualitate națională” sau despre „validitatea individualității sale naționale ca factor de stat”⁶¹. Memorandiștii ajung la definirea națiunii atunci când vorbesc despre „păstrarea individualității lor naționale”: „În cele mai grele timpuri, ei au conservat limba, datinile și moravurile contra tuturor uneltirilor făcute spre a-i deznaționaliza ei nu s-au contopit cu alt popor. Nimic dar, pentru dâșii nu e mai presus de dreptul liberei dezvoltări culturale și toate pretențiunile lor naționale se reduc la principiul asigurării legale a existenței și liberei dezvoltări. Orișicare ar fi dar statul în care li se dă această asigurare legală, el dispune de avutul și de sângele, de toată iubirea lor”⁶². Potrivit unei formulări tautologice, o națiune este ceea ce crede ea că este o națiune⁶³, fiindcă națiunile nu se bazează pe realități, ci pe ceea ce oamenii apreciază ca realități. Ele cuprind popoare și oameni care de-a lungul istoriei s-au nimerit să locuiască împreună, după celebrul dicton că „Națiunile sunt comunități care, pe baza unei erori istorice, cred în originea comună și care au un dușman comun”⁶⁴. În Memorandum, națiunea română este definită prin confruntarea față de cei care au vrut să o „deznaționalizeze”, în speță

58 Camil Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1996, p.103.

59 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.

60 Camil Mureșanu, *op. cit.*, p.103.

61 *Ibidem*, p.104.

62 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.

63 Walker Connor, “A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...”, în *Ethnic and Racial Studies*, nr. 1, 1978, p.377-400.

64 Urs Altermatt, *op.cit.*, p.37-38.

55 *Ibidem*, p.408.

56 *Ibidem*, p.424.

57 Liviu Maior, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1992, p.176.

față de statul maghiar care „ignoră individualitățile naționale, contopesc naționalitățile într-un corp național și sub masca etnică și politică a înțelesului limbii maghiare, cu scopul învederat de a pune baza legală a unificării națiunii maghiare”⁶⁵. Naționalismul dezvoltat de elita românească din Transilvania se face de la început împotriva „elementului maghiar”, situație care va persista și după ce rolurile vor fi schimbate și maghiarii vor deveni o minoritate în raport cu românii. Pe de altă parte, Memorandum-ul nu raportează ideea de națiune la cea de stat, decât în măsura în care contestă unirea Transilvaniei cu Ungaria, dar până la urmă chiar și această fuziune este acceptată prin formula „orișcare ar fi dar statul” în care românii să li se asigure „existența legală și libera dezvoltare”. Românii, la fel ca sașii ardeleni, nu au făcut niciodată proiecte de transformare a Transilvaniei în stat, ci au avut mereu vocația provinciei. Și unii, și ceilalți se defineau ca supuși habsburgici, dar cultivau spiritul regional, militând pentru păstrarea propriei identități naționale.

Odată cu formularea Memorandum-ului, intelectualii români din Ardeal au definit ideea de națiune în sens normativ pe cele două paliere propuse de Ernest Gellner, unul cultural (1) și celălalt de voluntariat (2)⁶⁶.

„1) Doi oameni sunt de aceeași naționalitate dacă și numai dacă împărtășesc aceeași cultură, unde cultura semnifică pe rând un sistem de semne, idei și asociații, tipuri de comportament și căi de comunicare.

2) Doi oameni sunt de aceeași naționalitate dacă și numai dacă se recunosc reciproc ca aparținând aceleiași națiuni. Cu alte cuvinte, națiunile fac omul; națiunile sunt artefactele convingerilor, devotamentelor și solidarităților oamenilor. O categorie puțin numeroasă de persoane (să zicem ocupanții unui teritoriu dat, sau vorbitorii unei limbi date, de pildă) devine o națiune dacă și când membrii categoriei își recunosc ferm și reciproc anumite drepturi și îndatoriri comune în virtutea apartenenței lor la aceeași comunitate. Faptul că se recunosc reciproc drept tovarăși de acest fel este ceea ce îi transformă într-o națiune, și nu celelalte atribute comune, oricare ar fi ele, care doar separă acea categorie de non-membri”. (Ernest Gellner, Națiuni și naționalism, trad. Robert Adam, București, Antet, 1997, p.17-18)

Din punct de vedere voluntarist (2), s-ar putea spune că națiunea română din Transilvania va deveni conștientă de sine abia după ce liderii memorandiști vor fi judecați și masele își vor trimite adeziunile și reprezentanții pentru a-i susține pe cei care au conceput și trimis Memorandum-ul la Viena. Efectul produs de Memorandum va fi mult mai important decât formularea lui. Procesul de conștientizare a națiunii române din Ardeal ar fi fost, fără îndoială, mult mai lung în absența efectelor produse de Memorandum: procesul și condamnarea liderilor români, acțiuni care vor mobiliza poporul român din Transilvania într-o primă mișcare de proporții în care acesta devine conștient de drepturile sale și își asumă petiția trimisă de liderii săi Curții de la Viena.

65 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.

66 Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism*, trad. Robert Adam, București, Antet, 1997, p.17-18.